

Miskolczy Ambrus

A Kossuth-ábrázolás technikái

Szubjektív historiográfiai széljegyzetek A bűnbaktól a realista lényeglátóig című gyűjteményes munka kapcsán^{*}

„Az öreg Kossuth haldoklik. Én régen megmondtam azt, hogy az élő Kossuth nem veszedelmes reánk nézve, de a halott Kossuth azzá *lehet*.” Politikájának „nincs [...] követője többé széles e Magyarországon. Ez vele együtt száll le a sírba. Kérdés csak az, hogy jól el legyen temetve. [...] Az élő Kossuthnak voltak ellenfelei túlnyomó számmal... a holt Kossuthnak nem lesznek. Minden ember csak azt az ideális alakot fogja látni benne, aki a 48-iki politikai átalakulást előidézte, a nép, a föld, a gondolat felszabadítóját. Ez a felfogás érvényesülni fog a társadalom minden terén. Ez alól semmi párt, semmi osztály ki nem vonhatja magát.”

Jókai Mór írta a fenti sorokat mielőtt Kossuthot oly fennköltlen és szívhez szólóan elbűcsúztatta volna.¹ A levél címzettje valami nagyméltóságú úr; a nagy író annak bölcsességére bízta, hogy ezen levelét olvasás után „tűzbe dobja-e vagy mást tegyen vele”. A tét ugyanis nagy volt Jókai Mór kettős játékában, amelynek célja hatalmas nemzeti megbékélés lett volna. Mert ő, aki azt is megvallotta, „hogy megszoktam együttérezni a nemzeti közvéleménnyel, melynek minden idegszála az én szívemben fut össze,” most azt akarta elérni, hogy az uralkodó küldjön egy koszorút „Kossuth koporsójára”, és „ezzel felszabadítja a magyar törvényhozást, hogy a magyar liberalizmus 48-ig való vezére iránt <tanúsított nagylelkűségét> háláját kifejezze.”² Az a Jókai írt így, aki egyszer úgy kihozta a turini remetét a sodrából, hogy mint még írásban is megvallotta, szívesen felpofozta volna az író. Ez ugyanis a politikai harc hevében olykor ugyancsak elvetette a sulykot, de olykor igyekezett a hibát is helyrehozni, mint ahogy arra elírása is utal, hiszen törölte a szót, mely szerint a magyar törvényhozás nagylelkűségéről tenne tanúságot.

MIRE JÓ A REKONSTRUKCIÓ?

A fenti sorok arra utalnak, hogy Kossuth Lajos alakjának megjelenítése, politikájának jellemzése milyen hatalmas feladat. Hatalmas kihívás a történetírásnak is. Jókai

^{*} *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002.* Szerk. Dénes Iván Zoltán. Budapest, Argumentum Kiadó, 2004. 199 oldal. A jelen dolgozat néhány részlete elhangzott *A szabadság dilemmái. Konferencia Bibó István emlékére* című rendezvényen (Budapest, Goethe Intézet, 2004. ápr. 28.).

¹ Miskolczy 2002: 27–29.

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (MTAKK), Ms 4749/161. Az eredeti kéziratban a szerző által kihúzott részeket ék alakú zárójelbe (< >) tettük, és a továbbiakban is így járunk el.

leveléből idézve „veszedelmes”. Hiszen szembe kell nézni a mindenkori közvéleménnyel, azokkal a nézetekkel, amelyek a közvéleményformálásra igényt tartanak. A historiográfia csatatér, a szimbolikus politizálás tere. Dénes Iván Zoltán és munkatársai erről adnak haditudósítást ebben a látványos vitákat kerülő, ám a maga nevében izgalmas kötetben, amelynek címe és alcíme tökéletesen jelzi a munka koncepcióját és tárgyát: *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002*. Ez a munka számvetés és egyben iránymutatás. Mint Dénes Iván Zoltán az előszóban jelzi, nem vállalják a „Kossuth-recepció, értelmezés és historiográfia” egészének feldolgozását, beleértve „magát a kultuszt és a deheroizálás teljes mezőnyét”. Hanem: „rekonstruáljuk és összehasonlíttuk egymással az 1849 és 1945 közötti konzervatív publicisztika és történettudomány Kossuth-képeit”, majd „a magyar függetlenségi hagyományok szocialista és kommunista értelmezési típusait és az azokhoz illeszkedő Kossuth-képeket”, végül az 1946-tól 2002-ig megjelent tudományos műveket elemzik. Így a könyv „legalább annyira, ha nem inkább szól a 19–20. századi magyar politikai és tudományos diskurzusokról, mint Kossuthról”. Ezért: „A Kossuth-képek viszonyítását és értelmezését műfajuk és kontextusaik kirajzolása teszi lehetővé. Ezt – mint hogy magunk is utat törünk – van, amikor meg tudjuk tenni, s van, amikor nem.”

Kérdés tehát, hogy ez mikor sikerül és mikor nem? Ennek eldöntését az olvasóra bízva a szerzőgárda. Innen is a műnek nyitott jellege. Dialógusra hív és vitára. A szerzők mintha maguk is tudnák, hogy milyen aknamezőn járnak: annyira visszafogottak, olykor lakonikusak, hogy ez szinte feszélyezi azt, aki bírálatra vagy netán nézeteik rekonstrukciójára készül.

Megvallom, a rekonstrukció szó és még inkább annak gyakorisága kissé irritál. Valószínű, hogy a kötet szerzőinek egy részét is, ezért tanulmányaik feladatát megjelölő első bekezdések historiográfiai liturgiájában általában igyekeztek más kifejezéssel élni. Amit hiányolok, az a rekonstrukció meghatározása. Jellemző, hogy a rekonstrukció technikájáról olykor a jegyzetekben nyilatkoznak. Például, amikor megtudjuk, hogy az ideológiai jellegű művek „a történettudomány mérlegén értékelhetők”. „Persze történetírás és historizálás fogalmi megkülönböztetése nemcsak lehetséges, hanem szükséges is.” Mindkét elemet fel kell tárni, bár ezek „analitikusan sem mindig választhatók szét. Ráadásul számolni kell azzal a kockázattal, hogy e kettősség az óvatlan rekonstruktorra is »átöröklődhet.«” Ez már az önmisztifikálás határát súrolja. De erre szükség is van, ha a mérlegelés, a fogalmi megkülönböztetés a kelletténél kockázatosabb – és ki nem szereti kerülni a kockázatot?

Végül is nem világos számomra, miért rekonstrukció például egy okos tartalmi kivonat, jó idézetekkel, vagy netán olykor jó és kulcsfontosságú idézetek mellőzéseivel? Rekonstruálhatunk egy régi tárgyat hiányosan fennmaradt régészeti leletei alapján. De mit rekonstruálunk egy világos tanulmányon? Ha rejtett üzeneteket tartalmaz, akkor ez indokolt, sőt még a *décryptage*-technikával is kérkedhetünk. És indokolt ez, ha zavaró – bár engem nem zavar – egy mű polifóniája. Sőt, a rekonstrukció célja ebben az esetben éppen a polifónia lényeges mozzanatainak kiemelése kellene legyen: a mű komplexitásának a jellemzése, netán annak bemutatása, hogy

a szerző belső lelki tusája mennyire érzékelhető fogalomalkotásában és a múlt megjelenítését célzó erőfeszítéseiben. Persze lehet, hogy félreértem a jelen kötetben érvényesülő rekonstrukciós technikát, de maguk a szerzők is olykor mintha éreznék, hogy amikor egy-egy Kossuth-képet bemutatnak, szükség van még járulékos információra, és olykor olyan életrajzi mozzanatokat említenek, amelyeknek meghatározó szerepet tulajdonítanak. Amikor a rekonstruált Kossuth-képeket sorra veszem, akkor ezen fenti – lehet, hogy egyelőre homályosnak tetsző, de konkrét példák alapján majd érzékelhetőbb – szempontok alapján vizsgálom a megjelenítés belső koherenciáját, és azt a kontextualizálást, amelyet célként tűztek ki. Ugyanakkor azt a szempontot is érvényesítem, hogy a rekonstrukció egyfajta dekonstrukció, és a dekonstrukció nem lehet mindig hallgatóságos.

KEMÉNY ZSIGMONDTÓL SZEKFŰ GYULÁIG?

Az első tanulmány, Tattay Szilárd munkája merész mozdulattal Kemény Zsigmond, Asbóth János és Szekfű Gyula Kossuth-képét rekonstruálja és állítja egymás mellé. Egy nagy szépíró, egy közepes közíró és egy nagy historikust. Az eljárás ezért először meglepett. Mert bizony Szekfű megvallotta egyik kedves tanítványának, Mérei Gyulának, hogy a *Forradalom után* című készülő könyvét szeretné „»Forradalom közben«-nek címezni, csak az zavar, hogy Kemény Zs.dal hoznák összekötetésbe, akivel nem illik magamfajta kis embernek kapcsolatot létesítenem”.³ Ez talán túlzó szerénység, miután a 30-as években már megírta a maga *Magyar történetét*, és az 1940-es évek elejének bátor antifasiszta publicisztikája is érték. Az viszont kínos, hogy Asbóthot „keserű elődjének” tartotta, igaz még az 1920-as években, de sajnos ez a nem túl előkelő ő akkori – nyárspolgárisággal áthatott – publicisztikájára eléggé jellemző, miközben elmarad Kemény Zsigmond veretes és mélyen intellektuális újságírása mögött. A *Három nemzedéket* a nemesi liberalizmus polgári kritikájának minősíteni historiográfiai tréfa. Szekfű 20-as években kiütöző nyárspolgáriságának ismérvei: 1. a szelektív antiszemitizmus, 2. a már-már rasszizmusba hajló arisztofóbia,⁴ 3. a sznobizmus (arisztokratákhoz való dörgölőzés), 4. a rendiséghez való megtérés lehetőségének fontolgatása a 20-as évek elején, 5. a felekezeti szellem (közismert) érvényesítése történeti jelenségek és alakok megjelenítésében.⁵ Az viszont tagadhatatlan, hogy Szekfű olyan szuverén és hatásos beszédmódot alakított ki, amelynek ismeretében Zolnai Béla elmondhatta: ő „a történetírás legnagyobb lírikusa Magyarországon”.⁶ Ebben a minősítésben, mint minden jó minősítésben, rejlik némi kritika is, mert Szekfű Németh Lászlót lírikusnak minősítve próbálta kitessékelni a közbeszéd alakításának porondjáról, ahol még neki is nagy utat kellett meg tenni, az 1940-es évek elején felfelé, majd a „forrada-

3 MTAKK, Ms 5235/19 Szekfű Gyula levele Mérei Gyulának. Mátraháza, X. 28. [1946?]

4 Károlyi Mihályt a következőképpen démonizálta: „A nagyúr, mint típus, elkorcsosulásának legalsóbb fokán.” (Szekfű 1924: 191). „Nagyúri” Károlyi-jellemzés: Bánffy 1932: 64–66.

5 Vö. Pritz 2003.

6 Zolnai 1943: 257–258.

lom közben” lefelé... Kétségtelen, mindebben van némi Kemény Zsigmond-i vonás. De talán nem ártott volna, ha a rekonstruktor jelzi a nagyságrendet Szekfű és szellemi ősei között. Következtetése viszont alapvetően korrekt. Mindhárman (Kemény, Asbóth, Szekfű) Kossuthot olyan „érzelmi-radikális” politikusnak tekintették, aki pusztulásba vitte a nemzetet. Más szóval: Kossuth csábító, azaz nem egyszerűen bűnbak. A kettő nem zárja ki egymást. A csábító azonban több. Már-már metafizikai kategória, a bűnbak egyszerűen a bűnbakkereső szenvedély terméke. Ezt a szenvedélyt is szolgálta ki Kemény ravasz politikai számítással, amitől kissé meg is fájdukt a feje, úgy hogy hajnalban a budai hegyekben járkálta ki magát. Kossuth azonban nála emberfölötti méreteket is ölt, mintha fenyegetni is akarná vele a neoabszolutizmus korifeusait,⁷ akiknek patológikus tünetei már megelőlegeznek egyet s mást a 20. század patológiájából. Szekfű azonban egyszerűen csak a bűnbakkereső szenvedélyt szolgálta ki. Amíg pedig Kemény a liberalizmus utóvédharcát vívta, Szekfű magát a képviseleti alkotmányt is elvetette, és rendi elemeket kívánt vissza. Ezt a különbséget nem ártott volna jobban hangsúlyozni, bár kiderül az egyes képalakotók lakonikus jellemzéséből, és a főszövegbe kíváncszó jegyzetekbe szorított megállapításokból. Ezen jellemzések tömörsége talán módszertanilag is felemás megoldás. A szerzők nyilván a diskurzusra akartak összpontosítani, ezért a képalakotókat csak néhány sorban mutatják be, azt is olykor másodkézből. Például Keményről megtudjuk, hogy a lassú és megrázkódtatások nélküli átalakulás híve. Ez félrevezető, mert az 1840-es évek elején maga is radikálisabb volt az erdélyi közéletben. Majd a sikertelenség nyomán az 1840-es évek derekán úgy összegezte tapasztalatait: „a közélet mezeje a kialakulás”, az eszményi pártfőnök „kötelessége megalkudni a viszonyokkal”. 1848-ban maga is a fegyveres ellenállás híve. 1849 áprilisában pedig a Radikális Párt programjának aláírója, hogy aztán Görgei felé orientálódjék, és rögtön vissza is rettenjen a katona szemeinek tűzétől. Tehát nemcsak a tanulmányban említett „konzervatív színezetű antiradikalizmus”, hanem saját maga radikalizmusa is predestinálta Kossuth démonizálására. Ezzel – mint jeleztük – zsarolni is akarta a császárvárost. (Görgey István keserűen rötta fel még a dualizmus alatt is a magyar kormányoknak azt, hogy bátyját azért nem rehabilitálják, mert az Kossuth dicsőségét csorbítaná, erre pedig szükségük van az udvar ellenében.) Kemény tehát Kossuth ellenében mindkét irányú rálicitalás lehetőségével élt. Ez a forradalmi és ellenforradalmi kultúra logikájából egyaránt következett. Mindkettőt ismerte. A forradalmi kultúrát bár az ellenforradalomhoz való igazodás jegyében torzíva jellemezte, mégis felvillantva a lényegét, amikor így írt, mint Tattay Szilárd is idézi: „A magyar közvélemény bálványozta a radikalizmust. A szónoklat szépsége, a szónok hatása ettől függött.” Érdemes ebből a szempontból megforgatni Gyulay Lajos naplóját. Az erdélyi képviselő, Kemény barátja, a radikálisokkal szavaz a kormány ellen, miközben azokat szapulja és Batthyányt, Széchenyit magasztalja, hogy Kossuthal tartson, akit nem igazán szeret, mint embert. De van, mit még kevésbé, és ez a medius terminus. A nagy francia forradalom új politikai stílust honosított meg: az

7 Szegedy-Maszák 2000.

ideológiai puritását, a kompromisszum árulásnak minősült, erkölcstelenségnek. Valóban, igaza van Szekfűnek, a közéletességhez kellett erkölcsi erő, és tegyük hozzá némi erkölcstelenség is. Ez abban nyilvánult meg, ahogy a kompromisszum hívei radikális ellenfeleik erkölcsiségét és emberi tartását befeketítő pletykákkal kérdőjelezték meg. Talán érdemes lett volna kitérni arra, hogy a Kossuth-kép alakításában a pletykák mennyire hatottak – mint még látni fogjuk – a demokrácia híveinek körében is. Kemény és Jókai ebben az „anekdotázásban” is mesterek voltak, bár Kossuth-pletykáikkal igyekeztek „okosan” gazdálkodni. Hiszen egy egész nemzetet elcsábító nem lehet kisszerű alak, hanem valami más, például szenvedélyeinek, hiúságának rabja. Ezért például a férfias Görgei ellenében megkonstruálták a nőies Kossuth képét, azt terjesztve el, hogy 1849 tavaszán, amikor az elnök kitüntette a hadvezért, akkor pironkodva bocsánatot kért volna tőle, aminek éppen az ellenkezője igaz. A pletykálás politikai gazdaságtanára jellemzőek a kimondatlan célzások is. Például, mint Tattay jelzi, Kemény Kossuthot szerencsekártyásként is jellemezte, anélkül hogy az ifjú Kossuth majdnem végzetes kártyaszendvélyére utalt volna, de amiről „mindenki” tudhatott, méghozzá magának Kossuthnak az írásából.

Összegezve, úgy vélem, Kemény Kossuth-képét a demokratikus kultúra kontextusaihoz is viszonyítani kellett volna. A magyar Dosztojevskij ennek önpusztító mechanizmusait felismerte, de nem a demokrácia tartalékait akarta feltárni, mint Kossuth, hanem a *juste milieu*-ben utazott. Azt a strukturális pozíciót akarta megsemmisíteni, amelyet Kossuth elfoglalt. Ez Robespierre helye, a közvetlen demokrácia és a parlamenti demokrácia metszéspontján. Kossuth persze ez ellen tiltakozna. Robespierre-t nem vállalta, elutasította a vérszomjas nyárspolgárt, hogy Heine kifejezésével éljünk.⁸ A konventtől viszont nem rettent vissza. De azért mégis kíváncsi volt, Salamon Ferenc röpiratában csak azokat az oldalakat vágta fel, amelyeken őt Robespierre-hez hasonlították, inkább kevesebb, mint több szellemmel.⁹

De érdemes lett volna személyes indítékot is felvillantani Kemény Kossuth-képének kialakításában. A szónoki erényeket csak az tudja úgy kárhozatni, aki maga nem nagy szónok. Kemény, a toll művésze a Kolozs megyei gyűlésen állítólag beleült egyetlen nyilvános szónoklatába, amely papíron veretes szöveg volt.

Érdemes lett volna talán arra bővebben is felhívni a figyelmet, hogy Keménynél a Kossuth-kép kialakítása nagyobb történelmi arcképcsarnok kialakításával párosult. Ifj. Wesselényi Miklóst és Széchenyit állította olvasói elé. Ezen utóbbi portréjában találunk egy idézetet, amely az érzelempolitikus lelki struktúráját tárja elénk. De az egész többet érdemel. Wesselényi megítélése szorosan kapcsolódik Kossuthéhoz, mint ez magából a jelen tanulmánykötetből is kiderül. Kemény Wesselényiben Kossuthot támadta: a radikalizmusba hajló liberalizmust.

Kemény Zsigmond eljárásának vannak reformkori előzményei. Az 1840-es évek elején ő és elvbarátai az erdélyi sajtóban már Wesselényi politikáját mint sérelmi ellenzékiséget mutatták be. Bár tisztában voltak azzal, hogy torzítottak, ez a torzítás még nem igazán ütközött a politikai erkölcsökbe. Hiszen saját társadalmi re-

8 Heine é. n.: 46–48.

9 [Salamon] 1869.

formtörekvéseiknek próbáltak némi hátszelet keríteni szokásos ifjon hévvel. Nem sikerült. De ez már nem igazolja az 1850-es évek publicisztikai álnokságát. Kemény most már szemérmetlenebbül élt vissza azzal, hogy Wesselényit közelről ismerte, és így száználmassá tette például annak jelzésével, hogy az öregedő férfi szemöldökéből a fehér szálakat csipesszel kiszedegette. A nem is nagyon rejtett üzenet: ebben a vonatkozásban is a hiú Wesselényi a hiú Kossuth előfutára, ez pedig mesterének utánzója, miközben mindketten tévutakon jártak és oda vitték a nemzetet is.

A publicisztikai álnokság és a hajdani barátság instrumentalizálása az öcenzúrában is megnyilvánult. Ennek dokumentuma a mű kézírata, és a benne látható törlések. A szerző gondosan törölte, ami a koncepciónak ellentmondott. Ék alakú zárójelbe tesszük azt, amit utólag kihúzott. Íme az első példa, annak jelzése, hogy az 1832–36-os diétán Wesselényi feladta vezérszerepét, amikor Erdélybe távozott: „Helyét egy magasabb politikai talentom <, de talán kisebb szónok -> Deák Ferenc foglalta el.” A törlésnek több oka lehetett. Deákot nem akarta kisebbiteni, később pedig Wesselényit modoros szónokként jellemezte, akinél „a méltóságot” korlátozta „a nehézkesség és az üres pipere”. Olykor egyszerűen csak a dicséző jelzőket mellőzte. Például: „Wesselényi is ama <ritka kiváló egyének kivételes jelenségek> kevesek sorába tartozék, kiknek külsejök <leleplezi fölleplezi a jellemet és vizsont> mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.” Így az ír, akinek a külseje nem igazán előnyös, és tudjuk, Kemény, akár Stendhal, némileg hadilábon állt saját külsejével, aki regényeiben a szép nőket tette el láb alól, megfosztva őket szépségüktől és varázsuktól.

Kemény óriási író. Ezért a képalkotás írói eszközeit is érdemes lett volna talán jellemezni. Van szakirodalma. De maga is tisztában volt a képalkotás irodalmiságával. Le is tagadta. Íme egy egészében törölt rész a Wesselényi-portréból: „A romanticizmus és classicismus oly sokszor volt már szembeállítva, hogy többnyire röstelljük a párhuzamot a két iskola közt, akár a költészet, akár a szónoklat mezején végigvonni. S mégis gyakran történik, hogy midőn egy parlamenti tagot vagy egy szépirodalmi tekintélyt rajzolunk, azt, ami az ő szellemének alapján sajátos és megösmérhető, csak e párhuzam által tudjuk kifejtetni, s bár mint kerüljük a szépízléstán műszótárát, míg emberünket jellemezzük, alig teszünk egyebet, mint ítésmi eszmeszokrát szórunk szét a »modern« és »antic«, a »regényes« és »classical« felől. Lehet, hogy ez fog nálam is előfordulni.”

Elő is fordult. Portréinak ebben rejlik a hatása. És alighanem a portréknak még nagyobb hatása volt, mint forradalom-elemző írásainak. Jellemző viszont, hogy a Kossuth-kép mennyivel személytelenebb, mint a többi. Pedig őt is közelről ismerte. De a fenti okok mellett visszatartotta a nagyságnak kijáró tisztelet. Heine sem élcelt Kossuth Lajossal és a magyar forradalommal.

Hogyan járt el Szekfű Gyula? És miképpen lehet rekonstruálni Szekfű Kossuth-képét? Abban egyetérthetünk, hogy „Kossuthról kialakított képe [...] liberalizmuskritikája központi részét képezi”. Kérdés, hogy ezen a képen, mikor milyen vonásokra vet erősebb fényt? Netán Szekfűnek több Kossuth-képe is volt? Tattay Szilárd a *Három nemzedék* és a *Magyar történet* Kossuth-képéből csinál egyet, mel-

lözve ez utóbbi finom kétértelműségeit és a *Forradalom után* Kossuth-értékelését, és csak említve *Az öreg Kossuthot*. Úgy vélem, a diakroniából szinkronia lett. De lásuk a példákat.

Már az elején, a Kossuth-jellemzések közül hiányzik az, ami a *Magyar történetben* indító motívum: „Kossuth a legelső homo novus, az első birtoktalan kisnemes volt, aki az 1790 utáni rendi korszakban vezetőszererepre tett szert.”¹⁰ A latin kifejezéssel alighanem sikerült megragadni Kossuth újszerűségét. Van valami sajátos polifónia Szekfű *Magyar történetében*. Érezni, hogy a szerzőt izgatja a csábító titka. Nem a pamfletírás szenvedélye vezeti, mint a *Három nemzedékben*. Indulatai mint ha lehiggadtak volna, bár az alapkoncepció ugyanaz. Kossuth stílusának jellemzése mesteri. Íme néhány idézet: „Talán csak Lamartine volt képes rajta kívül oly biztosan uralkodni olvasóin, de ő fellengős poéta volt, míg Kossuth mindvégig komoly, politikai tárgyához ragaszkodó író maradt”; „az olvasó azt hihette, hogy Kossuth egyik meglévő rendhez sem tartozik, s ezért vezércikkeit már a városi művelt ember is fesztelenül olvashatta, mintha csak párizsi kávéházban ülne”. Nehéz eldönteni, hogy vajon ezekben a sorokban már-már az élet összetettségének élménye tárul elénk, avagy az érzelmek zűr-zavara? Mert, ha Kossuth még Lamartine-nál is nagyobb, akkor miként lesz belőle a végén francia vezércikkíró. Olyannyira, hogy már-már Dosztojevszkij egyik mondásával hangzik egybe a jellemzés. „Minden hülye között a legnagyobb hülye a francia hülye.” De Kossuth mégsem az, ő szintézis, hiszen nála „a nyugat-európai polgári liberalizmus egyenlősítő tendenciája” egyesül „erős nemzeti vonatkozásokkal”. Így aztán „Kossuthnál a tények rajza elegendő arra, hogy minden további filozofálgatás nélkül ökölbe szorítsa az olvasó kezét és az asztalra csapva kimondassa vele, hogy ez így nem maradhat”. Persze nem kétséges, hogy végül Kossuth ilyenén való felmagasztalása elmarasztalás lesz, mert az agitáció – Szekfű szerint – nem a szerves reformmunkát szolgálta. Viszont a *Forradalom utánban*, mármint a Szekfűében, Kossuth 1848-as szerepe gondviselészerű jelleget ölt: ami akkor történt mégiscsak igazolta az ő „politikai géniuszát”, mert „ha áprilisa nem sikerül a törvényeket tető alá hozni, a nemzet kénytelen köz- és magánjogi anarchia állapotában harcolni függetlenségéért s a magyarság megmaradásáért”.¹¹ Ettől függetlenül az új mérce: a centralista politika.

Az öreg Kossuth azonban mintha megint közelebb vinne Kossuth titkához: „demokratább és radikálisabb volt, mint aminőnek folytonos közjogi izgatásai feltűntették”.¹² Már-már az, aki volt: a felvilágosodás gyermeke és harcosa. Tattay Szilárd szerint az öreg Szekfű „érezhetően nagyobb empátiával írt” az öreg Kossuthról. De azért ennek is megvan a maga polifóniája. Kossuth „összel megszedett fa” – olvashatjuk a Szekfű-idézetben. De ez egyben azt is jelentheti, hogy megkopasztották az öregot, és már-már olyan, mint az újszövetségi fügefafa. Szekfű arról is beszámol, hogy „szegény macskáját is megette egy éhes olasz”. Így aztán egy százalmas és sajnálatra méltó öregember jelenik meg előttünk. (Persze Szekfű gyilkos humorára

¹⁰ Szekfű 1936: 311.

¹¹ Szekfű 1947: 30, 42.

¹² Szekfű 1952: 374.

vall az áthallás: az oroszok sok mindenkit megkopasztottak és amit lehetett megettek – mert, ahogy mondták: „a háború háború”.) Azt viszont nem ecsetelte a historikus olyan nagy együttérzéssel, hogy „a turini remete” milyen bámulatosan őrizte szellemi frissességét, és milyen döbbenetes tájékozottsággal értekezett természettudományos kérdésekről. Természetkultusza a felvilágosodásában gyökerezik. Jellemző, ahogy ifjúkora olvasmányait is újra beszerzi. (Csabai Tibor könyvét Kossuth olvasmányairól nem ártott volna bevenni a bibliográfiába.) Életének csodálatos egysége ebben is feltárul, de vajon a Kossuth-képekben is?

Meg kell mondani, hogy Szekfű Kossuth-képe némileg árnyaltabb, mint azt a jelen kötet mutatja. Ez ugyanis megmaradt a pamfletíró triász Kossuth-képénél. Márpedig Szekfű öregkori tanulmányának igazi érdeme az, hogy Kossuthot saját korában, a tizenkilencedikszázadiségben próbálta elhelyezni. Tanulmánya az 1952-es Kossuth-életrajzban jelent meg, messze kiemelkedve a korabeli ideológiai liturgiát túlhangsúlyozó vagy annak ismételtetésére kényszerülő dolgozatok tömkelegéből, amelyek között egyébként sok az olyan értékes munka, amelyekben ha átkódoljuk a frazeológiát, ma is irányadó tanulmányt láthatunk.

Alapvetően csak egyet lehet érteni Tattay Szilárd rekonstrukciójával. Idézetei találóak. De a diakronia szinkroniává tétele miatt nem érezzük azt a belső feszültséget, amely Szekfű nem egy mondata mögött meghúzódik, és nem érezzük azt az ideológiai romlást, amely az ő bűnbakkeresését jellemzi. Mert amíg Kemény egy emberre, egy vezetőtípusra és egyfajta politikai technikára összpontosított, Szekfű már egy kollektív bűnbakot is szerepeltetett: az úgymond rosszul asszimilált zsidóságot. Kossuthnak a zsidóemancipációhoz és az antiszemitizmushoz való viszonyát Tattay nem elemezte. Ezt valamilyen formában érinteni kellett volna, mivel hozzátartozik a Kossuth-képelemzés aktualitásához.

Amikor a fura triász Kossuth-képei egymás mellé kerülnek, akkor láthatjuk igazán, hogy Kossuth „érzelempolitikusként” való bemutatása torzkép. Igaz, a szerző nem él ezzel a kifejezéssel. Sugallja. Láthatjuk, hogy mindhárom „hőse” ezt valami végzetes bűnnek tekinti, a rekonstrukcióban pedig leegyszerűsítő formulaként táruul fel, amely egyre inkább kopik. Keménytől még izgalmas meghatározást olvashatunk az érzelempolitikusról. Szekfűnél inkább egy motívum ismételtetésének lehetünk tanúi. Viszont ki tagadná, hogy a politikában nagyon is hatnak a szenvedélyek? Ezért célszerű lett volna a szenvedélyek egykori elemzéseiről is valamit írni. Számunkra igazán Tocqueville fedezte fel, hogy mit jelentenek a szenvedélyek. De ő alapvetően a tömegszendvedélyek jellemzésének volt a mestere. Egyéni jellemzéseiben nem érezzük azt az erőt. Figyelemre méltó hogy Hajnal István elemzésre kerülő Kossuth-tanulmányában miként taszítja el magát a Tocqueville-féle finomkodást, hangsúlyozva az önvédelmi harc indokoltságát: „Ha már egyszer elkezdődött vállalni kellett. Nálunk csak ez lehetett az »államraison«, a »reálpolitika«.”¹³

Az érzelmi radikális politikus képét bemutató tanulmány – mint jeleztem – egy (torz)kép geneológiáját vázolja fel. De kérdés: nem kellett volna-e a *Kelet népével*

13 Hajnal 1987: 167–168.

kezdeni a sort? Nem Széchenyi István volt-e az első, aki Kossuthból érzelempolitikust csinált? A válasz egyértelműen igen. Kemény valójában Széchenyi-epigon is volt, de olyan, aki a maga eredetiségével alakított ki politikai céljainak megfelelő Széchenyi-képet. Nem is igazán tudom, miért maradt ki Széchenyi a rekonstrukcióból, az a Széchenyi, akiből igazán nem hiányzott az „érzelempolitikus” sok jegye, és sok vonatkozásban önmagát jelenítette meg abban a torzképben, amelyet Kossuthról rajzolt meg. Kérdés: a Széchenyi-rekonstrukció netán szétfeszítette volna az elemzés kereteit? Úgy vélem, jobb lett volna Kemény és Szekfű Kossuth-képének egy-egy önálló tanulmányt szentelni. Ha pedig nem, akkor kronológiai metszetben vizsgálandó. Nagyobb baj, hogy sikerült elfeledkezni Kossuth tevékenységének első monográfiájáról: Horn Ede német művéről.¹⁴ Márpedig ez nagy könyv. Hazai terpismeret és európai rálátás jellemzi szerzőjét, aki a magyar emigráció egyik legkiemelkedőbb tagja lett: Kemény és Eötvös József mellett az 1850–51-es esztendő legtermékenyebb magyar közírója. Kossuth-könyvének alcíme: „Az agitátor”, magyarul: „izgató”. De ez az izgató a magyar *tiers état* szócsöve, értelmiségi jelenség, aki a modern polgáriság pozitívumait hozta be a magyar politikába, és így lehetett korszakalkotó.¹⁵

Összegezve: belátom, hogy a geneologizálás egyfajta heurisztikus örömet nyújt. Szórakoztató egy-egy séma vándorútját követni. De a geneologizálás helyett célszerűbb lett volna a kontrasztív elemzés. Például Kemény és Horn Kossuth képének szembesítése. Így jobban láttuk volna a Kossuth-képek jelentőségét a maga korában, és jobban megismerhetjük magát a kort. Ugyanakkor meg kell jegyeznem, hogy észrevételeim megbontanák a rekonstrukció fegyelmét és esztétikailag is lekerékített mivoltát. De vajon olyan fegyelmezett ez a rekonstrukció? És olyan koherensek a különböző jellemzések?

ÚJ DOGMA A LÁTHATÁRON? MÁLYUSZ ELEMÉR KÜLÖNVÉLEMÉNYE

A második tanulmányban, Stágel Bence munkájában, amely Mályusz Elemér Kossuth-képéről szól, találkozunk Szekfű „sérelemi politikus” sémájával. Tattay Szilárd ilyesmiről nem írt, és okkal. Szekfű is módjával. Nem is tarthatta igazán Kossuthot sérelemi politikusnak. A *Magyar történetben* például jelezte, hogy már 1790-ben „tapintható a nemzeti mag, mely a rendi burkot szét fogja repeszteni”; ezt „a fiatalos új erőt egyelőre még akadályozza mozgásában a régies szabású rendi öltözék, de már érezhető, gesztusainak szenvedélye már megjósolja, mily szabad szárnyalásban fog fölfelé törni, ha egyszer, Széchenyi vagy Kossuth gondolkodásában, meg fog szabadulni a rendi kölönctől...”¹⁶ Aztán „a 40-es években egyetemessé vált reformbarát hangulat már az ő személyes érdeme”.¹⁷ Tehát nem sérelemi, hanem – mint jeleztük – francia típusú politikus, aki egy pillanatra minden megszorító formula nélkül

14 Horn 1851.

15 Einhorn 2000. Lásd még a mű két utószavát, Fenyő István: *A zsidókérdés első elemzése Magyarországon* és Miskolczy Ambrus: *Horn Ede (1825–1875) dilemmái* címmel.

16 Szekfű 1936: 74–75.

17 Szekfű 1936: 315.

Széchenyi mellé került, ami Szekfúnél nagy szó. Wesselényit próbálta sérelmi politikusként feltüntetni, hogy két legyet üssön egy csapásra, hiszen „az árvízi hajós” Kossuthnak mestere volt a politikában. Más kérdés, hogy Kossuth a sérelmi politikát is integrálta saját politikai irányvonalába. (Jellemző, hogy nem fogadta el a hírt Felsőbükki Nagy Pál ügynöki múltjáról sem, a régi alkotmányhoz való ragaszkodását sem marasztalta el, hanem a jobbagyvédő politikus érdemeit értékelte.)

Stágel Bence szerint Mályusz Elemér „írásaiban objektivitásra törekedett”, és mégis „Kossuth-párti”, mert „befolyásolhatta”, hogy mindketten evangélikusok voltak. Nem tartom ezt igazán szerencsés jellemzésnek. Ki nem törekszik objektivitásra? És ki nincs tisztában annak határaival? Éspedig azzal, hogy múlt, jelen, jövő egységét nehéz megbontani. Jellemző azonban, hogy összefüggéseik megjelenítésének dilemmáiról legnyíltabban az irodalomtörténész Zolnai Béla nyilatkozott, bár nem ezért kellett volna párbajoznia Mályusszal, a szegedi sajtó nagy mulatságára:

„Nemcsak a jelen fejlődik, halad, hanem a múlt is folyton evolúál: nem pedig ismeretek és megmérhető igazságok tárháza, amelynek megkövült emlékei között, mint valami múzeumban újra meg újra végigsétálhatunk. A múlt képe folyton fluktuál, alakul, változik, aszerint, amint fluktuál, alakul, változik az ember lelki tartalma és struktúrája, amely ezt a múltat tükrözi és a maga képére és hasonlatosságára teremti. A tudományos gondolkozás naiv realistái persze nem veszik észre, hogy szubjektív szemüvegen át nézik a múltat, az irodalmi jelenségeket. A maguk szempontjait, a maguk látását, a maguk ismeretszerző módszerét örökérvényűnek, abszolút valóságnak hiszik...”¹⁸ – vagy így tesznek. Ilyen értelemben Mályusz Elemér valóban objektívabbnak látszik, mint Szekfű. Viszont ez utóbbi a maga módján érzékeltette is az objektivitás viszonylagosságát. Miután elolvasta Mályusznak a *Széphalomban* (Zolnai Béla folyóiratában) is megjelent beköszöntő beszédét,¹⁹ így vallott neki: „Rendkívül értékesnek tartom azután kialakítandó közfelfogásunkra, ahogyan a változás, az örök küzdelem, a korszakok jelentőségét megmagyaráztad, – végre megszólal a magyar történelemben az általános emberi is. A téled említett Troeltsch-féle tépelődésekből szerény nézetem szerint csak az menthet ki, ha történelmünket egyúttal távolabbról, a humánium szempontjából is nézzük, – az igaz, hogy a humánium gyakran magában véve is viganztalan képet nyújt, de ha a humániumot sem nézzük egymagában, hanem mögötte még távolabbi összefüggéseket »képzelnünk el«: a végtelent, a civitas Deit, a kozmikus világot, a pozitív vallást, (amint tetszik), akkor talán végre megnyugodhatunk az emberi történet változandóságában, rosszasságában, relativitásában.”²⁰

Szekfű számára tehát a történelem megjelenítése valamiféle védelmi reflex is volt a világ „rosszassága” ellen. Amikor a Révai Kiadóhoz beajánlotta Mályuszt, hadd írja meg helyette inkább ő az októbrista és a kommunista emigrációról szóló könyvet, akkor jelezte is ifjú barátjának, hogy a kiadónál „kiemeltem a Három Nemzedék korrigálására írt tanulmányát, és hogy demokratikusabb alapokon áll, mint én”.

18 Zolnai 1926: 300.

19 Mályusz 2003: 467–472.

20 MTAKK, Mályusz Elemér hagyatéka, Szekfű Gyula levele, 1931. március. 6.

Ez a „demokratikusabb” alap, ami alapvetően a középosztály-kultuszban jutott kifejezésre, jobban magyarázza Mályusz Kossuth-pártiságát, mint a vallás. Ez utóbbinak „talán” lehetett szerepe, mint Stágel Bence írja, de valamit még hozzá kellett volna tenni: az evangélikusok műveltségi szintjét. A történeti Magyarországon ők tartották fenn a legfejlettebb iskolahálózatot. Az egyház szellemisége racionálisabb. Mályusz oknyomozó szemlélete is mélyen racionális. Nem tudott olyan szín pompás tablót felvázolni, mint Szekfű. Tárgyszerű jellemzéseiben nem érezzük a transzcendencia varázsát sem. De emberek és jelenségek sorok közötti elmarasztalását sem. Szekfű, amikor a maga fölényes beszédmódját kialakította egyszerre tudja azt a benyomást kelteni, hogy kortársként újraéli a történelmet, ugyanakkor az utókor tapasztalatainak birtokában többet tud, mint a kortársak. Mályusznál a magyarázat szenvedélye a konstrukció alkotásával párosul. Persze a kor rögeszméi és szenvedélyei hatása alól nem tudta és nem is akarta kivonni magát. Azt felismerte, hogy a reformkor igazában nem 1825-ben kezdődött, és nem is a *Hitellel*, mint Szekfű állította. Mályusz hívta fel a figyelmet az 1790-es évek diétai bizottságainak munkálataira, illetve ezek korszakalkotó jelentőségére. De azt a titkos társasági kultúrát, amelyben a magyar felvilágosodás radikális irányzata kibontakozott, historizáló értetlenséggel szemlélte. Mályusz számára a nagy csábító: Martinovics. Borzalmas protobolsevik. Mályusz Elemér az összeesküvést felszámoló nádor, Sándor Lipót iratainak kiadásakor úgy rajzolja meg a kiugrott szerzetes alakját, hogy Kun Béla és Szamuely Tibor előfutárát lássuk benne: „Egy kísérteties, fekete kámzsás alak tűnik fel, mintha a pokol küldte volna ezt a romlott ateista papot.”²¹ Martinovics egész taktikája „arról győzött meg bennünket, hogy itt egy mesteri módon kitervezett robbantó munkával állunk szemben. Napjaink történetében egy világbirodalom összeomlása, amely előbb egy nacionalista, majd egy túlzó bolsevik forradalmon ment keresztül, megtanított bennünket, hogy elhiggyük, hogy egy pár ember elszánt tervszerű munkája is romba dönthette volna a kis Magyarországot.”²² Az a pánik, amelyet udvari körökben az ördögi mű kiváltott – Mályusz szerint – véget vetett a szépen induló reformmunkának, amelynek eredményeképpen „Magyarország merész lendülettel, utánzás nélkül Anglia mellé került volna”.²³ De nem így történt.

Érdemes lett volna a Martinovics-értékelést is idézni a Kossuth-rekonstrukció során, mert jobban érzékelhetjük volna, hogy milyen aktuálpolitikai szenvedélyek fűtötték a 20-as évek történetírását. Stágel Bence hangsúlyozza is, hogy Mályusz a hosszútávú elemzéseket szorgalmazta. De nem emeli ki ennek a szemléletnek sem a korszerűségét, sem azt a borzalmas historiográfiai anakronizmust és historiográfiai hazugságot, ahova 1928-as Kossuth-tanulmánya torkollott. Mályusz Elemér korszerűsége alatt a forrásfeltárás nemes szenvedélyét értjük, valamint a hosszútávú történelemszemlélet igényét és történeti realizmusra törekvését, ami érvelésének transzparenciájában jutott kifejezésre. Téveszméi is transzparensak és logikusak – a maguk módján.

21 Mályusz 1926: 141.

22 Mályusz 1926: 172–173.

23 Mályusz 1923: 28.

A jelen kötetben a Mályusz-rekonstrukció némileg hamis. Mert az kiderül, hogy a nagy történész a magyar történelmi fejlődés sajátos vonásának tartja a nemesség belső tagoltságát, azt, hogy gazdag főnemesség mellett, viszonylag erős köznépmesség és kismemesség élt a nemesi kiváltságokkal. (Érdemes lett volna kiemelni, hogy a nemesség belső tagoltsága milyen kulcskérdés a magyar fejlődés megítélésében Marczali Henriktől Perry Andersonig, hogy a történeti magyarázatra törő konstruktív vonulatra utaljak.) A rekonstrukcióból megismerhetjük Mályusz köznépmesség-pártiságát is. Ezt a réteget tartja igazán konstruktív elemnek. De Mályusz – démoniságában is – izgalmas vágyképéről már nem olvashatunk. Arról, hogy Mályusz szerint a köznémségből és a városi polgárságból kellett volna kialakulnia annak az értelmiségnek, amelynek sorsformáló szerepet kellett volna játszania.²⁴ A 19. század végén az összeolvadásnak megvannak az alapfeltételei. „A keletkező értelmiségnek kellene azután megoldania a nemzetiségi problémákat.” Ahogy a román, szlovák, szerb nemes a magyar nemesség része volt, úgy lehetett volna a román, szlovák, szerb értelmiségi – etnikai sajátosságai megőrzése mellett – az új országos magyar értelmiség tagja. Csakhogy ez „a békés átalakulás nem következik be”. Sőt: „A 20. század elejére a magyar társadalom organizmusa felbomlik, szétzüllik; erőteljes, egészséges organizmus helyett mechanizmus lesz.” Az ok: a zsidóság. A zsidó pénz, a pénz romboló erő. Mintha az ifjú Mályusz az ifjú Marxot foglalta volna össze. Csakhogy míg Marx az emberiség egységét igeneli, Mályusz a magyarság egységét megbontó antiszemitizmusnak adott hangot. Elfelejtette, hogy az általa igenelt értelmiségi világ Ady Endre és Jászi Oszkár körül kezdett kialakulni. „Megszépítette” az 1848-as zsidóüldözést, úgy állította be, mintha azt iskolázott polgárok szervezték volna. Eltúlozta a zsidó bevándorlást, és egyben a magyar sovinizmus ódiomát is – a kor antiszemita demagógiájának megfelelően – a zsidóság nyakába varrta, nem is beszélve az internacionalizmusról. Mert a zsidó nemcsak pénz, hanem még magyar sovinizsza és nemzetellenes internacionalista is egyszerre – a coincidentia oppositorum racionálisan felfoghatatlan, ám érzelmileg annál inkább mozgósító kánonja szerint. Mályusz tehát Szekfű szelektív – és logikailag szintén ellentmondásos – antiszemitizmusára a totális antiszemitizmus abszurditásaival licitált rá. Tette ezt Kossuth árnyékában és akkor, amikor Bethlen István visszavonatta a *numerus clausus*-t. Ha pedig mindazt még szemügyre vesszük, amit Mályusz az arisztokrácia – szerinte káros – szerepéről írt, akkor nyilvánvaló, hogy antiszemita kvázi-utópiája élesen antiarisztokratikus. A sorok közt ordít az üzenet: a zsidó destrukciót az arisztokrácia teszi lehetővé. Így társul Mályusz „szensialitása” nagy adag démonisággal. És így társul a maga szórakoztató módján az antiszemitizmus antiarisztokratizmussal, a demokrácia szenvedélyei pedig megtalálják a maguk tévútjait...

Tegyük hozzá, annál azonban nagyobb történész volt Mályusz, hogy Kossuthot megpróbálta volna oly primitíven kijátszani, amire „történetírásunkban” is volt példa, és zsidóellenes nézeteket tulajdonított volna neki. Ezt nem tette. Kérdés viszont:

24 Mályusz 1928: 180–183.

miért kellett a rekonstrukció során Mályusz – valljuk meg: meglepő és fájdalmas – eltévelyedését elhallgatni? A hallgatás az előszóban dicsőített „kollektív bölcsesség” vagy kollektív figyelmetlenség terméke-e? Másodlagos jelentőségű mozzanatként tartották-e ezt a mozzanatot a jelen kötet szerzői? Vagy csak egyszerűen az a rossz érzés korlátozta a rekonstrukciót, amely Mályusz olvasásakor elfogja a mai olvasót? Márpedig éppen az ilyen típusú megnyilvánulások érzékeltetik, hogy milyen tétje van a kossuthi szellemi örökség éltetésének és meghamisításának. És ilyenkor valahogy jobban látjuk, hogy mire is megy ki a historiográfiai „játék”.

Stágel Bence szerint Mályusz Kossuthja „a sikeres kisnemes-politikus”. Láttuk, nemcsak az, hanem protoértelmiségi, a kialakulóban lévő értelmiség előfutára. Stágel azt ígérte, hogy rekonstruálja azt is, hogy Mályusznál „Kossuth politikai fellépésének sikerét csupán a korszellemnek köszönhette-e, vagy képességeinek, karakterének is”. Gondosan jelzi is, hogy Mályusz milyen sokra értékelte Kossuth élelétét, és azt, hogy a kisnemesség igényeinek hangot tudott adni, így a nagy politikus – Mályusz szerint – arisztokratikus lett, de olyan, aki demokrata frazeológiával élt, és hatott. Gondviselésszerű jelenség volt, és némileg egyetérthetünk azzal, hogy Stágel szerint Mályusz azt sugallta, „ha nincs Kossuth, akkor a társadalmi feszültségek folytán a 19. századi magyar történelem anarchisztikusabb lett volna”. Ugyanakkor ez a következtetés is a rekonstrukció egyoldalúságának eredménye. Mert kimaradt ebből a rekonstrukcióból egy kulcsfontosságú idézet Mályusz Kossuth-tanulmányából:

„Széchenyi programja a maga korában modern volt ugyan, de mert megvalósítását arra a társadalmi rétegre akarta bízni, amely az idők változása következtében képtelen lett nagy feladatára, sikerre nem számíthatott; midőn pedig a mágnások cserbenhagyták, kudarca nyilvánvaló lett. Kossuth ellenben arra a rétegre támaszkodik, amelynek számára éppen fellépésekor a szellemi élet fejlődése megérleli az alkalmat a vezető szerep átvételére. Ha egy emberöltővel előbb vagy később él, nem ismerjük nevét; ha a birtokos nemességből származik, második Deák vagy Bezerédj lesz. A maga idejében pattan ki a küzdőtérre, mint uralomra hivatott társadalmi rétege reményeinek letéteményese. Sikerét ez biztosítja. Viszont nélküle a szegény nemesség sem boldogulna oly könnyen; ez hálásan érzi is, hogy a győzelemhez tulajdonképpen Kossuth ereje juttatja el őt. Vezér és hadsereg ily módon a legszerencsésebben egészítik ki egymást.”

Az egész okfejtés paradoxona az, hogy Mályusz – aki a „zsidónak” rötta fel a történelem mechanizálását – a reformkort Kossuth-mechanikává egyszerűsítette, Kossuth személyiségét pedig reformkor-mechanikává. Az ő Kossuthja eddig a legszemélytelenebb. Okos sakkfigura az adott történelmi játszmában. De igazán nem tehetséges ember, hiszen – szerinte – sem korábban, sem később nem emelkedhetett volna ki kora társadalmából. Ez példa arra, hogy a történésznek, mint frusztrált politikusnak mi minden juthat eszébe, ha igazi tehetségről kell ítéletet mondania.

SZABÓ ERVINTŐL MOLNÁR ERIKIG RÉVAI JÓZSEFEN KERESZTÜL (KÖZBEVETÉSSEL: HAJNAL ISTVÁN RÓL)

Jó szerkesztői megoldásnak bizonyult az, hogy a jelen kötetben Mályusz Kossuth-képeinek elemzése után a szociáldemokrata és kommunista Kossuth-értelmezés bemutatása következik. A francia középosztály-kultusz és a munkásosztály-kultusz között erős a genetikus kapcsolat. Guizot meghihlette Marxot. Szabó Ervin hatott Mályuszra, és aztán Mályusz is Révai Józsefre. Láthatjuk, hogy az osztályszemlélet osztályszemlélet. Nyelve: a gyűlöletbeszéd. A kazuisztikus fejtegetés mechanikája heurisztikus élményt kínált. A bűnbak más: hol zsidó, hol nemes, hol polgár – kinek-kinek a maga heurisztikája szerint.

Cserne Péter szerint Szabó és Révai nézeteiből „talán többet tudunk meg [...] az interpretátorokról, mint Kossuth Lajosról”. Láttuk, eddig is így volt. Cserne veti fel először, hogy rekonstrukciója a szimbolikus politizálás terére visz. De láttuk, a szakértőkné is művelték. Ők is ideologizáltak, bár azt szaktudományos háttérrel tették. Gyűlölködéseiket önsajnálattal vezette. Szabó Ervint a polgárgyűlölet, a kispolgár polgárgyűlölete. Ha nem gyűlölte volna így saját világát, talán a múlt liberálisait sem. Mint minden haragos ember, kissé mintha ő is önmaga karikatúrája lenne. Álláspontja, az azokat megjelenítő idézetek egyenesen riasztóak. Stendhal *A pármái kolostorban* szemmel látható élvezettel figurázta ki a lehető legnagyobb szám boldogsága liberális elvének képviselőit. Mégis ezek legalább saját vagyoniuk egy részét engedték át. A birtoktalanok pártján álló Szabó Ervin hasonló vallomása, ahogy „az ember faji, szellemi, lelki folytonos emelkedését” igenelte, hamisan cseng. Ő a másét kívánta kisajátítani – a népek...

Kossuth Szabó Ervinnél hatalomszomjas osztálypolitikus. Okkal kérdezheti az olvasó, hogy ez nem projekció? Vajon nem a szocialista eszmény megjelenítése feketében? A nemesi és a polgári gátlástalanság ecsetelése pedig a szocialista környörtelesség és elszántság igazolása. A márciusi ifjúság mérceként felmutatása radikális ellenzékiességének megnyilvánulása. A 19. századvégi magyar polgárság számára „gyáva, romlott és szolgalelkű” volt. A nemesség aljas elnyomó. És mint frusztrált filozofnak, a zsidó kapitalista sajtómonopólium megtörése volt egyik célja (Jászi Oszkár szerint.) Van valami szimbolikus abban, hogy Szabó Ervin éppen nagy műve, a *Társadalmi és pártharcok a 48/49-es magyar forradalomban* írásakor hunyt el. A gyűlölet nem egészséges. Igaz, a nép szeretetével párosult. A szegényparasztságért ontotta könnyeit Szabó Ervin is. De a korabeli gazdálkodási formákról nem sok fogalma volt. A paraszti gazdaság számára irracionális. A paraszti társadalom rétegződéséről nem tudott képet adni. Fő célja: megcáfolni azt a legendát, hogy a nemesség önfeláldozásból szabadította fel a jobbágyt. Nem érti azt, ahogy a szabadság és egyenlőség mindent átfogó szenvedélye átalakítja a rendi társadalmat. Nem érti az érdekegyesítő politikát. Könyve nem is 1848-ról szól, hanem az eljövendő proletárforradalmakról, amelyek ravasz falkák és sérült csordák művei, eredményük pedig a falusi nyomor városi nyomorrá globalizálása. 48 kritikája a prole-

tár-könyörtelenséget legitimálja. Nem tudatosan. Mert első látásra mintha Szabó Ervin a szociáldemokrácia tehetetlenségét kérte volna számon 1848–49-en.

Megvallom ugyanis, hogy mindezt a rekonstrukció során felidézett szabóervini gondolatok és idézetek nyomán éreztem ilyen „egyszerűen”. A rekonstrukció ugyanis rideg tárgyszerűséggel teszi egymás mellé az idézeteket és a sémákat. Talán ezért volt olyan riasztó. Mert ugyanakkor mélyen él bennem az a megragadó kép, amelyet Jászi Oszkár rajzolt az egykori barátról, a nietzschei lélekről, aki a könyvekben élt, és aki úgy gazdagította a Fővárosi Könyvtárat, hogy csak hálásak lehetünk neki. Posztumusz könyve is, amikor újra és újra kézbe veszem, először izgalmas olvasmányként indul, de aztán inkább „mulatságos” narratíva, mint minden olyan okfejtés, amelynek fordulatai előre kiszámíthatóak. Olyan, mint egy népbírószági ítékezés jegyzőkönyve, és ha netán valami olyasmi hangzik el, ami az ügyésznek nem tetszik, rögtön közbe is szól a bíró. Például a pozsonyi márciusi napok krónikáját összeállító Szabó Ervin is belátta: „Kossuth történeti érdeme, hogy [...] eljuttatta befejezéséhez – *tant bien que mal* – a reform művét”. De aztán megnyugtatja olvasóját és saját magát: „Kossuth politikájának irányeszméi felett a forradalom vihara majdnem hatás nélkül vonult el”. Mert Kossuth a nemesség érdekeit képviselte stb... Na, de álljunk csak meg kicsit, *à propos* olvasó! Miért kellett Szabó Ervinnek – kissé nagyképű franciasággal – beszúrni azt a *tant bien que mal*-t? A szegény ember, aki ért annyira haragszik a világra, ebből mit ért? Vagy nem neki írta könyvét? Hanem művelt olvasótársának, hogy együtt haragudjanak a – tőkés-földesúri – világra? Persze ez a stilisztikai *malheur* egyszerre komikus és tragikus. A fejét populizmusra adó értelmiségi komédiája és tragédiája. Közmondásossá is vált Szabó Ervinnek azon óhajta, hogy ne érje meg eszméi győzelmét. Érdekes, hogy az ilyen „cinikus” odamondogatások a történelemnek, amelyekből antológiát lehetne összeállítani, mennyire jelzik az odamondó ideológiájának erkölcsi hitelét. Talán Szabó Ervin humanizmusát és populizmusát is jobban megértjük.

A rekonstrukció előnye és hátránya, hogy a szöveg mechanikájára hívja fel a figyelmet. De nem jelzi, hogy Szabó Ervin könyvében a hangnem akkor válik emberivé, amikor a szerző nem tud megküzdeni saját egyszerű sémái alapján az általa megjelenített valósággal. A rekonstrukcióban az alapsémának ellentmondó mozzanatok és azok megfegyverzése, újra beillesztése az alapsémába nem kerülnek bemutatásra. Ilyen a fent említett rész is. Továbbá ilyen rész például az, amelyben felsorolja az 1840-es évek francia olvasmányait, és azok hatásában csak „befolyást” lát, nem pedig a demokratikus kultúra egyetemességének megnyilvánulását. Aztán megjeleníti a káoszt, amikor úgy véli „valami különös, sovíniszta-világpolgári, köztársasági-demokratikus-feudális légkör fejlődik ki e körökben”. A feudális vonás például az, hogy Vasvári Pál a „nemes nemzetes és vitélő táblabíró urakat egyszerre akarná reformerekké tenni”. A káosz és Vasvári jellemzése igazi strukturális értetlenségről tanúskodik. Szabó Ervin gondosan nem érzekelte az univerzalizmus és a partikularizmus feszítő dilemmáit. Csak a harmóniát tudta elképzelni. Ezért tisztelte Petőfit, akinek versekből és kisebb megnyilatkozásokból kiolvasott programját reális alternatívának vélte. A táblabíróellenes, gunyoros hangot mintha a korabe-

li, 1848–49-es radikális sajtóból sajátította volna el. Szemmel láthatóan nem ismer- te az egykori szerkesztő Pálffy Albert önéletrajzi regényét, amelyben egyfajta önkritikát gyakorolt. De Dessewffy Aurél helyzetjellemezését sem ismerte, amely meggyőzően jelezte, hogy a liberálisok éppen a széleskörű társadalmi tapasztalatok- kal rendelkező táblabírók köréből kerültek ki. Nem véletlen, hogy Lyka Károly a művészet harmóniája felől közelítve táblabíró világnak nevezte a kort. Mégis, Sza- bó Ervin nagy könyve forradalmi olvasmány volt, még akkor is, ha nem a kor bo- nyolultságának a megjelenítése volt a cél, mert számára minden egyszerűnek tűnt. Újszerű volt a társadalmi érdekeknek, mint mozgatóerőnek a bemutatása.

Az adatok és az idézetek is dialógusra hívták az olvasót. Példa erre Hajnal Ist- ván, aki – mint látni fogjuk – a jelen tanulmánykötet egyik jelentős alakja. Az érde- kesség kedvéért is olvassunk tehát vele. A nagy történetíró ugyanis alaposan kijegy- zetelte Szabó Ervin művét, a kiírt idézetekhez szögletes zárójelben lejegyezte saját gondolatait is.²⁵ Izgalmas dialógus. 1950 táján vagyunk. Amikor Hajnal arról olva- sott, hogy az adóporták száma a tiszta magyar megyékben nőtt, míg a nem magyar megyékben csökkent, és ez Szabó szerint „talán” éppen „a két nemesi osztály befo- lyásának fokmérője”, akkor megvallotta: „[Nem egészen értem! Mert a nbirtok könnyebben viseli a terhet? Azaz úgy vélték, nagyúr vlmikép kárpótolja jobbágyságait a fokozott adóért?! Lehet! De, azt hiszem a fő az, hogy magyar vidéken akkor erő- sebb a népszaporulat, s egyáltalán, a kultúra, földművelés!]”

Széchenyi ébresztő tevékenységének és a magyar tespedésnek a szokványos jel- lemezéséhez a következőket fűzte Hajnal:

„[1790–1847: „Tespedés kora.” S Mg lakossága kétszeresre! Pesté 7szeresre! A magyar tört. egyik legnagyobb változása! 1847–1914: Modern kor, gyáripar stb: s *demográfiai*lag sokkal jelentéktelenebb fejlődés! *Kétségtelen, h. elhagyatott pa- raszt*: de mégis, életkedve! Helyet tör magának! A földön és a társad.ban!] [Ez a baj, hogy *alsó nép öntevékenységet* sosem veszik figyelembe tört. írók, fejlődésvizsgá- lók! Pl. koraközépkor: „süllyedés” – és duplára népesedés!] [Persze, paraszt nem maga kezdeményezett, [...] hanem [...] világszövedék indította meg, mint korakö- zépkorban is; de mihelyt ilyen világszövedékbe került, megelevenedett!]”

Kossuth egyik beszédéből való hosszú idézet a következőkre figyelmeztette: „[Török reform: effendik. Erről sem szabad elfelejtkezni!]” Amikor Szabó Ervin Kossuth törekvéseiből alkotmányos mezbe öltöztetett nemesi demokrácia tervét ol- vasta ki, Hajnal előtt Mályusznak a már említett értelmiségi-konceptiója villant fel: „[Épp ez mutatja, h. nem nemesi megye már hanem intelligencia, mely a nemesség kiváltságait szeretné magának megszerezni!]” Ugyanakkor elvetette a globális kriti- kát: „[Nem volt egészen igaza! Nemesi-földesúri hatóságot át kellett volna dolgoz- ni adminisztratívává!]” A Kossuth-kritikát is túlzottnak tartotta (akár az előszóban Jászi Oszkár): „[Igen igazodik Kos. mindig a pillanatnyi követelményekhez, nemesi szavazatokat ne veszítse el, stb.] [De minden politikus csinálta ezt, amióta világ áll!]” Máshol: „[Nem egészen jogosult kritika ez!]” Megint máshol megtoldja

25 MTAKK, Ms 5396/4.

Szabó Ervin kritikáját: „[A magyar intelligenciának, Koss.nak is, csak a *liberalizmus muzsikája* iránt volt érzéke.] [Az intelligencia – gyártás szörnyűsége; szinte „varázslók”, „sámánok” kora újra: elvonatkozva élettől és gyakorlattól, hit nélkül a társad. szolgálatát illetőleg.]”

Hajnalt is olykor-olykor megragadta Szabó Ervin egy-egy jellemzése. Például a nyári, immár népképviselői országgyűlési választások, Petőfi és Arany kudarc kapcsán a következő az éles ítélet: „a tömegek teljesen kívül álltak a forradalmi és politikai mozgalmakon” egyrészt, másrészt: „A politikusok viszont kívül állottak a népen, a demokraták és radikálisok nem kevésbé, sőt talán nagyobb mértékben, mint a nemesség.” Hajnal: [Ez jó!] Petőfi jellemzése is tetszett: „Petőfi víziói egy távoli, a hazától messze kitörőben lévő vihar felvillanásai voltak – írta Szabó Ervin. [Ez jó! Használhatom!] – fűzte hozzá Hajnal István.

Hajnalt az is meglepte, hogy még Szabó Ervinnél is a köztársaságpártiak milyen óvatosak voltak. Határozottan tiltakoztak minden olyan törekvés ellen, mely a „»tisza« demokráciát »szociális« mederbe akarta volna terelni”. Hajnal: „[Ez a lényeg! furcsa, hogy ép a legalacsonyabb, legszegényebb társad. ban »*nincs*« szociális probléma!]”

Szabó Ervin szerint csak mumusként emlegették a konzervatívok a kommunizmust. [De hát szociális probléma=egyenlő kommunizmussal? Hiszen még *sociális* sem egyenlő vele! *Nem kollektívizmus a socialis!*]

Jellemző az ideológiai és a forráskritikai szemlélet, valamint a politikai kultúra különbsége. Szabó Ervin – ha sémája igazolásáról volt szó – betűszerint vette a forrásokat, amit a kortársak mondtak. Hajnal nem. Szabó felrótta Kossuthnak, hogy nem állt ki az általános választójog mellett, bár látta, és megvallotta, „hogy »a legfőbb veszély a *proletárius* tömegnek ezen elmellőzésében fekszik; oly vészes ez, mely meg fogja rázkódtatni a világot.« De meg kell alkudni a viszonyokkal.” Tehát opportunistá – érzékelteti Szabó. Hajnal: „[Természetes, hogy Kos.nál legerősebb indíték óra 13 után: hogy főrendek, nemesség békén elfogadják változást! Ez még nem bizonyítja, hogy ő nem többet akart volna, szélsőségesebbet!] Szabó megbotráncozott az új 1848-as választótörvényen, a magas cenzuson, azon is, hogy bár „az intelligenciát is elismeri képesítésnek, de csak magas házbérencenzussal egybekötve”. Hajnal: [Tehát, amit mondok: magyar intelligenciát a nemesség örökösévé tenni! Így is történt kb.]

Olykor elfogadja Szabó Ervin Kossuth-jellemzését is. Például, amikor azt, hogy a szőlődézsmá kérdését „Kossuth mintha obstruálta volna”. Mert: „[*Tényleg hihető, hogy nemesség volt a melegágya!*]” Igazában Hajnal sem lehetett tisztában a részletekkel, amikor szó nélkül hagyott olyan kijelentéseket, mely szerint Kossuth az országgyűlés hangulatához „szabta politikáját, nem a néphez, s nem annak vágyaihoz. Ő rajta múlt s ezen a politikán, hogy a nemzetgyűlés egy teljes évi élete alatt csak egy lépéssel sem vitte tovább a demokratikus reform munkáját.” A sikert viszont már jólesően nyugtázta. Szabó Ervin nem tagadta: „Valóban: a nemzet jelentékeny része csodálatraméltó bátorsággal vette föl a küzdelmet. S minden osztálya.” Hajnal: „[Ez igazolja Kos-t!]”

Hajnal István lelkesen és szkeptikusan cédulázta Szabó Ervin rácsodálkozását a történelemre és kritikáját: „s igen sok helyt a nép lelkesen szegődött a nemzeti zászló alá. [Nemesség: mégsem gyűlölt, elkülönült réteg! Nép a természetes vezetőt látta benne!] De mennyivel nagyobb lett volna a lelkesedés, ha úrbéri ügyeket gyökeresen! [Ezt csak úgy az újból szopja!]” Bele is fáradhatott a Kossuth-ellenességbe: „[Azért, hogy Kos. szépen, elragadóan tudott beszélni, még nem következik okvetlenül, hogy csirkefogó volt.]” Végül azonban átragadt valami Hajnal Istvánra Szabó Ervin forradalom igenléséből: „[Abban igaza lehet, hogy ha magyar országgyűlés valóban lelkesen egyenlőség-mozgalmat csinál, kétségtelenül kezdeményező szerepet vállal – nagy népforrad. segítette volna a harcot!]”

Örök kérdés marad, hogy Szabó Ervin, ha nem távozik az élők sorából, és megéri a két forradalmat, miként fogalmazza újra egyes téziseit. Vajon megértett volna valamit Kossuth és a liberalizmus dilemmáiból, például annyit, amennyit Hajnal István. Vagy pedig Kossuth és 1848 kommunista instrumentalizálása felé lépett volna, mint tanítványa és megveszekedett vitapartner: Révai József.

Megvallom Révai nézeteinek rekonstrukciója nem váltott ki belőlem olyan heves érzelmi reakciót, mint Szabó Ervin publicisztikai nézeteinek bemutatása. (Hiszen egy szociáldemokratától több bölcsességet és kevesebb gyűlölködést várna el az egyszerű ember.) Révai kommunista machiavellizmusa és őszintének tetsző nacionalizmusa, amit persze másképpen neveznek a kommunista nacionalisták, egyfajta szellemi bűvészműtávjá benyomását keltik. Vajon Révai az igazat hazudó politikus típusa? Mindenesetre: hamisabb ideológiai pozícióból reálisabb történeti ítéleteket fogalmazott meg, mint Szabó Ervin. A lényeg: a kommunista ideológus viszonylag kevés olvasmányanyag birtokában viszonylag helytálló megállapításokat tett. (Az, ahogy például a felvilágosodás továbbélésének folyamatosságát jellemezte, az irodalomtörténészek számára komoly mozgásteret biztosított.)

De térjünk vissza könyvünkhöz. A maga módján szórakoztató az osztályharcos házivita. Szabó Ervin, mint a kommunista szimbolikus politika akadály – jellemzi a helyzetet Cserne Péter. Hiszen, ha 1848-ban nem volt polgári forradalom, hanem csak nemesi felkelés, akkor 1919 után sem lehet kommunista forradalom, márpedig hazánkban erre érettnak kellett bizonyulnia, ráadásul a polgári forradalomnak hősi példákat kell felmutatnia. Ha arra gondolunk, hogy az egyetemen félművelt tud. szoc. tanáraink milyen hévvel adták elő ezeket a dolgokat, az ember nem tudja, hogy sírjon vagy nevéssen a rekonstrukció láttán. De talán jó lett volna még a moszkvai ukázokat is rekonstruálni, mert a szomszéd országokban például szintén ilyen irányban mozdultak a teoretikus elmék. Révai viszont jobban hatott a szakmára, és ennek oka lehet átlagon felüli elméleti és taktikai (vagy inkább valóság)érzéke. Cserne még dolgozata bevezető részében némi iróniával jelzi: „Hogy az így egymásra épülő és utaló harmadlagos, negyedleges stb. értelmezések elvezethetnek-e Kossuth szerepének »helyes értékeléséhez«, az maradjon a filozófusok kérdése...” Meg kell mondani, hogy Révainak azon megállapítása, mely szerint, míg az európai forradalmakat hanyatlás jellemezte, a magyar forradalom a francia 1793 mintáját, a radikalizálódását követte, szakmailag korrekt ítélet. Nyugati és hazai

történések közül sokan vallják. Az ítélet pedig azt is magába foglalja, hogy 1849-et nem lehet 1848-tól elszakítani, nem lehet a forradalmat egyszerűen a jobbágyfelszabadításra szűkíteni, hanem komplex folyamatként kell vizsgálni. Ugyanakkor célszerű lett volna azt is vizsgálni, hogy Révai nézetei milyen hazai előzményekhez kapcsolódnak. A nemesség burzsoá szerepéről szóló formulát nem ő találta ki. Közhely a reformkori sajtóból. Horváth Mihály műveiben is olvasható. *Nota bene*: Horváth Mihály két háromkötetes művének is fel kellett volna tűnnie a rekonstrukciós horizonton. A Kossuth-képek egyik fő forrása. Révai tartalmilag is kapcsolódott hazai hagyományokhoz. Szimbolikus politizálásnak nevezett tevékenysége meghatározta a tudományos és politikai fejlődést. Meg lehetett volna említeni, hogy az ő Kossuth-kultusza nélkül nem lett volna Kossuth-kiadás, még hozzá magas szakmai szinten. (Romániában például Kossuth megfelelője, Nicolae Bălcescu először csak néhány száználmas füzetet és közepes újrakiadást kapott, továbbá rossz regényt és émeletyítő hősköteményt, amíg egyik forráskiadóját, G. Zanét nem rehabilitálták, aki folytatta a kritikai kiadást.) Bibó István pedig – mint Cserne Péter is idézi – pozitívan értékelte, hogy Révai Kossuthot a magyar szabadságmozgalmak történeti keretébe illesztette. Ezzel 1956 szellemi előkészítője lett. Ezt persze akkor is, most is nehéz szó nélkül tudomásul venni. Cserne Péter is értekezik Révai historizálásának hiteltelenségéről. De legalább ennyit lehetett volna írni arról a funkcióról, hogy Révai szemlélete kiiktatta azokat a gátlásokat és azt a büntudatot, amelyet a korábbi bünbakkereső szemlélet beépített a magyar közvéleménybe. (Bajcsy-Zsilinszky Endre százötvenoldalas levélben hánytorgatta ezt fel Szekfűnek.) Révai hiteltelensége pedig szintén forradalmasító hatású volt. Így valóban 56 mitológiáját 48 mitológiája mozgatta. A 48-as emlékhelyeknél tartott tüntetések a kortársak számára „a nemzeti jelképek visszavétele” voltak, s „visszaállításai »régii jogaiba«”.

1956 után meg is indult az ideológiai harc az 50-es évek ún. nacionalizmusa ellen, és általában a nacionalizmus ellen. A Párton belüli belső harcok logikájának megfelelően nemcsak általában a nacionalizmus, hanem Rákosi és Révai nacionalista demagógiájának számlájára írták az „ellenforradalmat”. A Kádár-korszaknak sikerült is a kellemetlen, régi elvtársaktól megszabadulni. Az ideológiai fronton a historiográfia kiemelt terület lett. A harc főhőse Molnár Erik, aki a kötetben látható fényképen a nagy túlélő magabiztosságával réved saját gondolataiba, amelyek az általa is kialakított ideológiai nirvánába vezetnek. Ő a legnagyobb magyar amatörtörténész, aki az amatőr íróktól eltérően nem üldözte a profikat, hanem igyekezett tanulni tőlük, felhasználni tudásukat, és sokat, és módszeresen olvasott. (Ő akadályozta meg például, hogy Makkai Lászlót háborús bűnösnek kiadják egy tőlünk keletre fekvő testvéri ország mohó hatóságainak.) Történetírása – és ez Dinnye Béla rekonstrukciójából is kiderül – végtelen akta benyomását kelti. Nehéz belső kuncogás és némi elkeseredés nélkül olvasni. Mert Nyugaton ekkor már bontakoznak az alapvetően újat hozó revizionista irányok. A mi keleti revizionizmusunk pedig oly sok vonatkozásban dogmaváltásnak bizonyult, és nem az újat igényelő emberi szellem innovatív munkájának. De azért azt meg lehetett volna említeni, hogy a honi minipluralizmusnak voltak előnyei. Molnár Erik a szakmaiságot is igényelte.

Megindult valami lassú olvadás, amely a romániai helyzet groteszkjéhez nem is hasonlítható. Révai „nacionalizmusából” nem lett magyar nacionálkommunizmus. A magyar groteszk is elég komor. A történeti és politikai közbeszéd koordinátái jól ki voltak jelölve, beleértve a képmutatásait is. Az áthallásoknak is megvolt a maga politikai gazdaságtana. A marxizáló kommunizmus teológiája, mártírjai és áldozatai kemény mementóként szolgáltak. Az ideológia, mint valami láthatatlan drótkerítés tartott fogva mindenkit, és még mintha annak is meglett volna a forgatókönyve, hogy miként és kinek lehet innen kilépni. Mindenesetre a Molnár Erik-vita vita volt, még akkor is, ha látván és olvasván a rekonstrukciót, úgy érezhetjük, hogy valamiféle szekularizálódó vallás teológusai, fő- és alfelkentjei adták elő változataikat egy témára. De az olvadás erjedés. Eredményeképpen a magyar történetírás szorosabban kapcsolódhatott a nyugati történetíráshoz. Ennek a kapcsolódásnak kedvezett az is, hogy a 60-as években Nyugaton a marxizmusnak kultusza volt, és az európai integrációval együtt kibontakozott valamiféle antinacionalista hullám. Itthon pedig fontos könyvek születtek. Az ideológiai csatározások és még inkább a komoly szakmai viták lehetőséget kínáltak arra, hogy ki-ki a maga mértéke és igényei szerint érvényesítse saját – olykor sémák mögé rejtett, ám gyakran éppen a sémáknak ellentmondó – elképzeléseit, és megengedhesse magának, hogy ne tegyen marxistászkodó hűségnyilatkozatot.

Molnár Eriknek nem volt „részletesen kifejtett Kossuth-képe” – írja Dinnyei Béla. Ez a marxizálás logikájából is következik. Az is kiderül, hogy a nagy ideológus-történész információi is eléggé bizonytalanok voltak. (Ennek a bizonytalanságnak a tudata tette a szaktörténészeket elengedhetetlen, ugyanakkor veszélyes partnerré, akiket viszont hatalmi szóval és ideológiai fölénnyel lehetett kordában tartani, ha netán nem vették volna magukat észre.) Homályosak a nemességről kialakított fogalmai. Molnár Erik fejében 1848 megint nemesi felkelés lett, Kossuth a nemesi érdekek hordozója, aki nem is akarhatott nyugati típusú berendezkedést. Molnár Erik – Dinnyei Béla szerint – visszatér „a szekfűi »séreلمي politikus« Kossuth-képhez, szembehelyezkedve Mályusz Elemérnek és Révai Józsefnek azon nézeteivel, miszerint Kossuth szándékai és tettei túlmutattak annak a társadalmi közegnek az érdekein, amelyhez a politikus származásánál, társadalmi státusánál fogva tartozott”. Kérdésem: miért Szekfűvel kell rokonítani Molnár Eriket, miért nem Szabó Ervinnel? Vajon nem lesz a kötetben Szekfűből is valami nagy csábító? Ennyire meghatározó egyéniség lenne?

Kissé szájalmas, hogy a magyar forradalom után ötven-száz évvel gyengébb elemzések születtek, mint a francia forradalom után. De vajon a szaktörténetírás is ennyire lehangoló képet tár elénk?

TUDOMÁNYOS DISKURZUSOK KOSSUTH-KÉPEI A MÉRLEGEN

Brunczel Balázs az 1943/1946 és 2002 között megjelent tudományos művekben fel-tároló Kossuth-képet vizsgálja. Barta István, Hajnal István, Kosáry Domokos,

Szabad György, Urbán Aladár és Varga János munkáit veszi szemügyre. Az iskolateremtő Szabó István fényképe jelen van, ihlető szelleme viszont már nem. Spira György egészében kimaradt. Ez méltánytalan, hiszen energiái java részét 1848 kutatásának szentelte, és önzetlen szakmai segítséget nyújt annak is, akivel nem ért egyet. Nézeteit lehet vitatni, lehet vele vitatkozni, de mellőzni – úgy vélem – etikátlan. Spira műve nélkül a historiográfiai tabló csonka. Persze némileg érthető a kör szűkítése, mert így is ez a legnehezebb fejezet. (És azért Spira György műveit itt-ott említik, míg Borsi-Kálmán Béla, Kovács Endre, Lukács Lajos fontos könyvei még a bibliográfiába sem kerültek be. És bár a kontextusról sok szó esik, éppen a kelet-európai kontextust feltáró magyar szakirodalom hiányzik, Arató Endre és Niederhauser Emil idevágó művei. Hanák Péter olykor szellemi tűzijáték látványával szórakoztató revizionizmusa is említést érdemelt volna. A szórakoztató kifejezés nem pejoratív, hiszen Hanák tudatosan próbálta érvényesíteni azt a felismerést, hogy a mély gondolatokat szórakoztató formában is népszerűsíteni kell, és így lehetett egyik hatékony oszlatója a magyar historiográfiai unalomnak. A szórakoztatás másik arca persze az volt, hogy közben elsikkadt a történeti alternatívák mérlegelése, vagy inkább gellert kapott, talán azért is, mert hosszú időre letanyáztunk a változatlannak hitt örök jelenben.)

A különböző szerzők munkáit két szempont alapján hasonlítja össze Brunczel Balázs. Az egyik szempont szerint azt vizsgálja, hogy az adott mű Kossuthot milyen vád alól akarja tisztázni, vagy pedig miféle túlzottnak vélt dicsfényt próbál eloszlatni. A másik szempont: miképpen ítélik meg Kossuth történelemformáló szerepét. Ráadásul még felveti azt a szempontot is, hogy a tudományos objektivitás milyen mértékben érvényesül az egyes művekben.

A két világháború közötti korból az átmenetet Kosáry Domokos 1943-ban írt, s 1946-ban megjelent *Kossuth Lajos a reformkorban* című monográfiája alkotja. Ez egyben „szerves folytatása Szekfű Gyula Kossuth értelmezésének”, és kapcsolódik Mályusz kismemes-elméletéhez. Az időközben feltárt forrásanyag tanulságai birtokában túlépett az addigi magyarázatokon. „Kossuthot az előbbiekkal szemben mint értelmiségi politikust tárja elénk”. Ezzel szemben hadd jelezzük, hogy ha a Mályusz-rekonstrukció nem lett volna csonka, akkor láthattuk volna, hogy erre a megközelítésre már megvolt az alap. De még inkább megvolt Horn Ede művében is, amelyről Kosáry bibliográfiájában oly kritikusan nyilatkozott, anélkül hogy érdemeit kiemelte volna. Az átmenetet 1943-ból 1946-ra pedig jobban érzékelhettük volna, ha Brunczel összeveti a *Magyarország története* című, könyvtárainkból lassan eltűnő Kosáry mű Kossuth képét a későbbivel. Így szépen kirajzolódott volna a szellemi fejlődés íve.

Kosáry fő tézisét két részre különíti el Brunczel. Az egyik rész: Kossuth megnyerte a nemzet vezetéséért vívott harcot, és „alapjában véve” – Széchenyi, Görgei és Deák ellenében – „sikerült felülkerekednie”. De ez nem ok az istenítésre – hangzik a rekonstruált tézis másik része. A rekonstrukcióban az kerül bemutatásra, hogy Kosáry milyen módon magyarázza Kossuth sikereit. Más szóval: vezéri szerepét, mondhatnánk az individuálpszichológia vagy a politikai darwinizmus szempontjára

ból. Azzal, hogy Kosáry bemutatja a *Pesti Hírlap* alapításának körülményeit „el kíván oszlatni minden túlzó dicsfényt Kossuth személye körül”.

Általánosságban mozog a rekonstruktőrnek az a megállapítása, hogy Kosáry művében fellelhetők Szekfű és Mályusz gondolatai. Idézetekkel azonban meggyőzőbb lenne az érvelése. A rekonstruktőr ugyan hangoztatja Szekfű hatását, de nem vizsgálja, hogy miként élnek tovább a Mester megkapó formulái a kossuthi publicisztikáról vagy nacionalizmuskritikájának szubtilitásai. Például, amikor Kosáry kifejti, hogy miként szabadult meg Kossuth a rendi formalizmustól. Vagy, amikor más formát ölt a szekfűi formula: „Elég ennyi, hogy az olvasó ökölbe szorítsa kezét, s felkiáltson: ez nem megy így tovább!” Ezen mondat prototípusát már idéztük fentebb Szekfű *Magyar történetéből*. A kismemesi politikus mályuszi elgondolását is integrálja Kosáry, amikor kifejti, hogy Kossuth annyiban demokratikusabb, mint Széchenyi, hogy „a kismemesség, általában a középréteg alacsonyabb, nagy tömegének politikai érvényesüléséért küzd, ezt akarja behelyezni a hatalomba”. Ennek a rétegnek a nacionalizmusát képviseli Kossuth, Széchenyi emelkedettebb, keresztény természetjoggal átszőtt nacionalizmusa ellenében – Kosáry szerint. Érdemes lett volna egyébként az elemzőnek megtekinteni Angyal Dávid idevágó tanulmányát is, bár az jóval kisebb mértékben ihlette meg Kosáryt, mint Mályusz Elemér, akinek oly heves kritikálójává lett, miközben Mályusz nemesség-kultuszát visszajára fordította, hogy a nemesség sommás „kritikáját” beemelje a vulgármarxizáló historiográfiai liturgiába.

Brunzel azt is kiemeli, hogy Kosáry művének 2002-es kiadásába csak Barta István kutatásait építette be „szervesen”, hol saját korábbi téziseinek megerősítésére hivatkozva Barta munkáira, hol pedig némileg módosítva saját korábbi álláspontját. De változatlanul „a körülmények kínálta lehetőségeket nem kellő mértékben figyelembe vevő politikusként jellemzi” Kossuthot, ugyanakkor – hangsúlyozza a rekonstruktőr – 1946-tól 2002-ig születtek olyan elemzések, amelyek „ennél árnyaltabb Kossuth-kép megrajzolását teszik lehetővé”.

Az első és a maga nemében felülmúlhatatlan ilyen elemzés Hajnal István 1952-es tanulmánya, amelynek némileg átszerkesztett változata 1957-ben, majd 1987-ben jelent meg. Érdekes, vagy inkább bosszantó, hogy a rekonstrukcióban ezt a művet és Hajnal István korábbi monográfiáját nem veti össze a rekonstruktőr. Elmarad a nagy történetíró és módszerének jellemzése is. Így aztán éppen ebben a részben érzem a leginkább a rekonstrukciónak nevezett kivonatolás problematikus jellegét. Márpedig az első oldalon ott áll feketén-fehéren a historikus vallomása: „A történetírás mindinkább elfeledte egyedül igaz és kötelező módszerét: hogy igyekezzék bensőleg átélni az időket, amiket meg akar eleveníteni.” Miért maradt ez ki a rekonstrukcióból? Nem fér be az objektivitásra törekedés rekonstruktóri értékszemponjtjába? És úgy gondolták, ilyen nagy emberhez, mint Hajnal, nem méltó ilyen „historizáló” kijelentés? Márpedig nincs mit szégyellni. Collingwood az 1930-as évek vége felé arra a következtetésre jutott, hogy a történetírás a múltbeli tapasztalatok újraélése, „a történelmi tudás egyszerűen múltbeli tapasztalatok

felidéződése egy jelenbeli gondolkodóban”.²⁶ Hajnalt ez az átélési technika emelte ki saját korából, már a 20-as években, amikor *A Kossuth-emigráció Törökországban* című művének első kötetét (1927) összeállította. Az ezen műben megjelenő Kossuth-képről szó sem esik a jelen tanulmánykötetben. Márpedig kemény helyzetben született. Hajnálnak sokféle várakozással kellett szembesülni abban a korban, amikor Széchenyi volt a mérvadó hős. Hajnal egyébként maga is közelebb érezte magát Széchenyihez. Ráadásul elvárták volna tőle, hogy a kossuthi emigrációt egy kicsit el-áztassa, ami oldalvágás kellett volna legyen az októbrista (és a kommunista) emigráció felé. Hajnal azonban nem tett eleget a várakozásoknak. Nem élt a megszokott sémákkal. Pszichológiai könyveket olvasott, hogy Kossuthot jobban megértse, akinek nagysága egyre egyértelműbbé vált számára, és ezt nem is hallgatta el. Igaz, Szekfűnek írt leveleiben ezzel nem dicsekedett, és inkább mosakodott, hogy Károlyi Árpád megróttta őt, mert rosszat mondott Kossuthról. De mosakodás ide, mosakodás oda, Hajnal művében Kossuth már-már emberfölötti vonásokkal emelkedik ki a szomorú magyar helyzetből. Ugyanakkor Hajnal az első, aki Kossuthot emberközelből mutatja be. Rekonstruálja – *sit venia verbo* – személyiségének szerkezetét. Nem tetszetős és divatos formulákkal (mint például: század gyermeke, északi magyar, kismemes stb.), hanem emberközelből, élve az átélés technikájával. Hiába, nagy ember jó jellemzéséhez nagy ember kell. Hajnal nagy ember volt. Miután a 30-as évek végén valamiféle aktív atavizmusnak engedve némileg ő is hódolt a historiográfiai antiszemitizmusnak, átérezte megtévelyedésének súlyát. Pach Zsigmond Pálhoz intézett levelében – mint *Szellem és nemzet* című könyvemben idéztem kipontozás nélkül – a bűnbánat szólal meg. 1952-es Kossuth tanulmánya a megtisztulás műve. Megtérés a szabadság és a demokrácia értékeihez, ezen értékek felmutatása egy olyan világban, amely a képmutatás magas formáit fejlesztette ki.²⁷ A rekonstruktor gondosan kivonatolja azon részeket, amelyek jelzik, hogy Kossuth milyen sok vonatkozásban a kormány álláspontját képviselte és próbálta érvényesíteni. Méltatja, hogy megvilágította a Batthyányval való viszony alapvetően harmonikus jellegét. És ez valóban historiográfiai merészség volt, mert az 50-es években a miniszterelnök gróf szerfőlött gyanús elem volt. (Jellemző erre a furcsa világra, hogy Andics Erzsébet, Révai József közeli munkatársa az 1970-es években fedezte fel Batthyány nagyságát, és ezt szemináriumán kifejezetten militáns módon juttatta kifejezésre, ami arra utal, hogy korábban is őszinte volt, amikor gyanakodott a miniszterelnök grófra.)

Hajnal Kossuth képének rekonstrukciójából két mozzanat marad még ki. Az egyik Kossuth nagyságának értékelése: „Ő sem volt mentes a nagymagyar koncepciótól, hiszen ő is a nemesi társadalom neveltje. De, látni fogjuk, fel tudta áldozni ezt a gondolatot, mihelyt az nyíltan és kegyetlenül összeütközésbe került 1848 magas eszméivel.” Izgalmas és modern szempont: Kossuth felülkerekedett a nacionalista szenvedélyen. A sajátján is.

²⁶ Collingwood 1987: 393–394.

²⁷ Ezt a kérdést bővebben tárgyalom készülő tanulmányomban: „Megrendítő, mert igaz”. *Hajnal István történelemszemlélete és a XIX. századi Magyarország.*

A másik kimaradt mozzanat az, ahogy Hajnal a magyar külpolitikát – *iterum s.v.v.* – kontextualizálta: „A bajok gyökere, úgy hisszük, ott rejlett, hogy az akkori modern államfogalom értelmében az önálló állam kifelé egyetlen test, részei kifelé nem kapcsolódhattak idegen államokkal. Vagy más szóval, önálló államok nem kapcsolódhattak tartós szoros egységgé, csak ha feladták és elvágták minden önálló kapcsolatukat más, idegen államokkal, bármennyire kívánta volna is e kapcsolatokat saját külön érdekük. A külügyi szuverenitásnak ez az egysége ennél fogva elnyelte a szövetkezett államok önállóságát, mint ezt a Német Birodalom és az Amerikai Egyesült Államok sorsa is mutatta. Bonyolult és a részeket is kielégítő nemzetközi dinamika helyett, részleteiben szakszerűen kiépített nagy mű helyett zsákmányolásra, hódításra leső primitív hatalmi politika lett úrrá a világon. A magyar külpolitika ilyen szempontokból kezdeményező jelentőségű lehetett volna, ha 48 lendülete nem rokkant volna meg oly hamar Európában.”

A hidegháború teljében lehetett ennek némi aktualitása. Egyáltalán, hogyan is merhetett Hajnal ilyesmit írni? Aligha csak nyíltan deklarált átélési módszere birtokában vetemedhetett ilyen világhelyzet-kritikára. Erkölcsi fölény tudata is kellett hozzá. Mintha téren és időn keresztül valami átsugárzott volna 48 szelleméből! Hajnal művét azért hagyták ki a Kossuth-émlékkönyvből, mert túl hosszú volt. Legalábbis ezt mondták neki. De Révai sem lett volna Révai, ha közli. Mert, ha valaki, ő értett a forradalmi kultúrához, és úgy általában a kultúrához. De Hajnal is azért Hajnal, mert megírta művét, történetírásunk egyik legszebb gyöngyszemét.

A továbbiakban Brunczel Balázs Urbán Aladárnak a Batthyány-monográfiáját rekonstruálja. Kiemeli azt, hogy a hatalmas forrásbázisra támaszkodó szerző milyen kiegyensúlyozott képet ad az egész kérdéskörrel, és „azzal, hogy a Batthyány–Kossuth közti ellentétet tompítja, s Batthyány alakját kiemeli a szürkeségből, nem csupán a miniszterelnökről, hanem a Kossuthról kialakított képet is módosítja.” Így eloszlanak a Kossuthot ért azon vádak, hogy a kormány ellenére cselekedett volna. A végkövetkeztetés: „Urbán Aladár könyve jól szemlélteti, hogy a történelem egyes alakjainak megítélése nagyban függ mások szerepéről alkotott elképzelésektől, s így a hiteles ábrázolás nem végezhető el a kor releváns tényezőinek feltárisa nélkül.” Ezért talán érdemes lett volna Urbán egész idevágó munkásságáról képet adni. Hiszen nemcsak „a nagy év”-ről adott szintetikus képet, de a magyar forradalmi kultúra egész sor addig ismeretlen mozzanatára vetett új fényt. És ezen tanulmányai megvilágítják Kossuth és a radikálisok kapcsolatát is.

Alapvetően korrekt Barta István munkásságának a bemutatása is. Brunczel kiemeli, hogy Barta marxizáló frazeológiája túlmutat „a marxista módszertan kérdésein”. (Erről a módszertanról nem ártott volna szót ejteni, akár a marxizmus dogmatizálásáról. Mert Nyugaton – és Romániában H. H. Stahl esetében – a marxi módszer a történetírásban nagyon is megtermékenyítően hatott, nálunk pedig némi egészséges ideológiai közönybe és egyben eléggé fojtogató formalizmusba torkollott, bár voltak kivételek, akik értettek Marxhoz, például Makkai László, ha e kiváló történész technikátörténeti munkásságára és a feudalizmus modelljét felvázoló tanulmányaira gondolunk. Az külön említést érdemel, hogy akadtak, akik egyáltalán nem vulgár-

marxizáltak.) Barta István – József Attila barátja – feltehetően rühelte a marxizmusnak nevezett formalizmust. Az a tézise, hogy „a történelemformáló hősök nem kész ideológiai fegyverzetben lépnek a történelem színpadára, hanem a kor szükségletei teremtik meg őket”, 19. századi uralkodó eszmeformula, és nem marxista megközelítés, mint hangoztatta. (Gyulay Lajos naplója is például így közelít Kossuthhoz.) Némi- leg a marxista rituáléba is illő stikli viszont Brunczel elhatárolódása. Méltánytalan csak úgy *en passant* odavetni, hogy Barta vitatta Hegedűs Loránt munkásságának értékét. A szabadkőműves bankárnak forrásfeltáró érdemei is vannak, és nagyon tanul- ságos, ahogy küszködött azzal a problémával, hogy miként lehet megjeleníteni Kos- suth rendkívüliségét. A Cobden-körben tartott Kossuth-előadására sem érdemes csak úgy rálegyinteni. Persze Hegedűs és Barta munkássága nem mérhető össze. Ez utóbbi forráskiadásából táplálkozik a mai Kossuth-kutatás, mindenki adósa, aki Kossuthtal foglalkozik, míg Hegedűs érdekes egzotikum.

Brunczel gondosan kiemel néhány kulcsmondatot Barta István Kossuth-jellem- zéséből. De a sorok között mintha bujkálna némi kétely. Kossuthnak az 1825-ös évek derekán papírra vetett feljegyzéseit így jellemezte Barta: „mintha ezen munká- ban bontakozna már valami a hazafiság újfajta értelmezéséből”. Aztán, mint Brunczel is idézi: „Szerzőjünkben csupán annyi dereng még, hogy az igazságosabb világhoz a szabadság kiszélesítésén keresztül vezet az út.” Ha kihagyjuk azt, hogy „csupán” és „még”, akkor már másképpen hangzik a mondat. És másképpen is hangozhatna, mert Barta István már korábban jelzi, hogy „a fiatal Kossuth – nyilván kedves eperje- si tanárának, Greguss Mihálynak s felvilágosult olvasmányainak hatása alatt – ki- nőtt már a családjában majd iskoláiban kapott szigorú vallásos nevelés fegyelméből, s gondolatainak szárnyalása elé már csak a ráció állíthatott korlátokat”. Mégis 1831-ig „a rendi-nemesi gondolkodás” hordozója volt. És ebből nem egyedül, ha- nem Zemplén megye liberálisaival együtt lépett át a polgári gondolkodás világába, és nemsokára kész szellemi fegyverzetben tevékenykedett. Ezért Barta elvetette azt, hogy amikor Kossuth is az 1831-es parasztlázadás ellen lépett fel, akkor őt feudális beállítottsága vezette volna. Egyébként Barta mintha maga sem döntötte volna el, időpontra vagy inkább időszakaszra tenni Kossuth minőségi változását. Mintha az időszakaszra hajlana. Valószínű, hogy Brunczel is észrevette volna a bizonytalansá- got, ha megtekintette volna Barta István nagydoktori értekezését, amelynek a Kos- suth-kötet részét alkotta. Ebben is Barta 1831–32-re teszi a modern magyar libera- lizmus kialakulását, majd bemutatja, hogy az 1825–27-es diéta bizottságainak vitájában mennyi haladó eszme bukkan fel. Például az ősiség eltörlése. És bár a bi- zottsági munkákat el szoktuk marasztalni, de az 1790-es évekhez képest előrelépés, hogy a paraszti telki haszonvételek szabad-adásvétele már bekerült az operátumba, és nem maradt különvélemény.

Fejtegetésünk messze vezet. Oda, hogy a reformkor nem az 1830-as években kezdődött, hanem 1790-ben, kemény jozefinista és felvilágosult reformtörekvések nyomán. Egyébként Barta István azt vallotta, hogy 1790-től 1849-ig egy korszak- ról beszélhetünk. De közben a folyamatosság megszakadt. Ennek oka az, hogy a ma- gyar jakobinusok eszméi „nem a hazai valóság talajából nőttek ki”, hiányzott „a táp-

talaj”, az üldözés miatt „továbbélésük csak szórványos nyomokban mutatható ki Zemplén és Szepes hegyei közt”. A nagy eszmék a hajdani mozgalom „veteránjainak leveleiben és írásaiban, Berzeviczy Gergely és néhány gazdasági, statisztikai szakíró munkáiban” élnek, „hogy azután diadalmas erővel törjenek felszínre akkor, amikor a társadalom viszonyai megérték befogadásukra” – az 1830-as években.²⁸ A folytonosság és megszakítottság kérdésére még visszatérünk. Most csak azt jelezzük, hogy Brunczelnek milyen mélyen igaza van, amikor ő is hangoztatja, hogy az embert a korról és embereivel való kölcsönhatásban ábrázolhatjuk. Ezért becüli nagyra, és okkal Varga János munkásságát. Alapvetően Varga János írta meg a *Pesti Hírlap* nacionalizmusát.²⁹ De egy adalékként a nemesi nacionalizmus tévtanához, meg lehetett volna azt is említeni, hogy – mint Varga János hangsúlyozza – Kossuth belső munkatársai egy kivételével nem nemesi származásúak, de a két nemes is tollából élt. Brunczel gondosan visszaadja azt, ahogy Varga János a magyar nacionalizmus irányzatait elkülönítette egymástól. Korrekt a következtetés: „az elsősorban Kossuth nevével fémjelzett nacionalizmussal szemben a reformtörekvések hiánya vagy korlátolt volta miatt nem jelentett életképes alternatívát sem a Széchenyi-féle mérsékeltebb nacionalizmus, sem pedig a konzervativizmus”. De talán többet kellett volna Varga Jánostól idézni, mert stílusa példaszerűen pontos, szabatos és ugyanakkor sejtelmes, mert sejtetik és éreztetik azt is, ami túl van az akkor mondott szavakon. Kossuthot a politikai játékos, a szó nemes értelmében vett játékos, így állítja elének, miután jelezte a hírlapíró „középrendű nemesség”-kultuszát: „Kossuth óriási sakkhúzása volt ez, amely egyidejűleg jelentett realitásfelismerést és taktikát: elismerte a közép-nemesség vezérszerepét, amely nélkül a reform ügy valóban nem juthatott előbbre; kifogta a szelet az újkonzervatívok vitorlájából, mert egyértelműbben ítélte oda a haladás irányítását e megyei rétegnek, mint ők; végül a progresszió érdekét a megyerendszerrel kapcsolta össze. Kiemelte viszont, hogy a közép-nemességnek korántsem »osztálykülönléni«, hanem »inkább egybeforrasztási« szándékból tulajdonít ekkora jelentőséget, mert a nemesség »egy és oszthatatlan«, a nemzet élete pedig »históriai alapokon nyugszik«. Ezzel azt kívánta hangsúlyozni, hogy a reform érdekében nem szabad szakadékot ásni a közép-nemesség és a nemesi értelmiség közé, azaz elhítenni igyekezett, hogy »a Pesti Hírlap pártja« tulajdonképpen a közép-nemesség hangján és nevében szól.” És így emelkedett egy értelmiségi – ahogy ő maga hangoztatta később – „a porból” a készülő Magyarország élére.

Szabad György Kossuth-képének rekonstruálására már sok idézet felvonultatásával kerül sor. Úgy látszik, minél kevésbé tudott megbirkózni a rekonstruktor a feladatával, annál többet idézett. Szabad György módszerét idézettörredékekkel próbálja jellemezni, bár nem mindig derül ki, hogy honnan van az idézet, mintha – a most nyelviileg esetlen – rekonstrukció terméke lenne. Például: „Szabad György fő tézise az, hogy Kossuth pályája egységes, és egész életét a függetlenség és a polgárosodás elérésének szentelte. Szándékosan használtuk az »egész életét szentelte« kifejezést, ugyanis Szabad György Kossuth-ábrázolásába jó adag érzelmi töltet is

²⁸ Barta 1963: 336.

²⁹ Varga 1983.

vegyül, s Kossuth nem csupán élelátásával, hanem önfeláldozó munkálkodásával is kiérdemelte az elismerést.” Megvallom, nem érzékelem, hogy melyik az eredeti és melyik a rekonstruált idézet. A „polgárosodás elérése” azért esetlen kifejezés, mert a polgárosodás folyamat és nem állapot; a folyamatba be lehet kapcsolódni, az állapotot el lehet érni. A szándékosan használt kifejezésről – „egész életét szentelte” – nem derül ki, hogy kitől származik. A második mondat mellékmondatai között nincs logikai kapcsolat. Nehézkes annak jelzése is, hogy „a szerző Kossuth teljes pályáját igyekszik feldolgozni, amihez gazdagon [!] hivatkozik az átfogó [ez mi?] Kossuth forrásanyagra”. A sorok között és valahol a kedély láthatárán felsejlenek – az „érzelempolitikus” analógiájára kialakuló – „érzelemtörténész” konstrukciójának ködös körvonalai. Ezt így nem mondja ki rekonstruktőr. Mégis itt – úgy érzem – a szerkesztő-menedzsernek jobban oda kellett volna figyelnie, és szükség lett volna ama bizonyos münchhauseni mozdulatra, amellyel a mesebeli báró magát és lovát parókájánál fogva kiemelte a mocsárból.

Ennél az „objektivitásra” való törekedésnél célszerűbb lett volna Szabad György két Kossuth-könyvének az összevetése, a két mű szellemiségének összehasonlítása. Az 1977-es könyvet – úgy érzem – a demokrácia igenlése hatja át, a másodikat, a 2002-es művet a demokrácia féltése. Az elsőben erősebbek a militáns politikus vonásai, a másodikban inkább a meggyőzés eszközeivel dolgozó, tanácsokat adó államférfi jelenik meg. Némileg eligazított volna Szabad Györgynek *A történész felelősségéről* szóló írása a *Tiszatáj* 1974/6. számából.

A rekonstruktőr felleltározza azon problémák egy részét, amelyekben Szabad György egyértelműen állást foglal. De kimarad például a jobbágyfelszabadítás jellegének kérdése. Annak vizsgálata, hogy az 1848-as magyarországi jobbágyfelszabadítás, valamint annak továbbfejlesztése miért volt és lehetett a parasztság egésze számára kedvező, és ez miként függ össze a polgárosodás egészével. Itt fel lehetett volna hívni a figyelmet arra, hogy Szabad György olyan agrártörténész, aki Szabó István iskolájához tartozott, és a paraszti világot közéről ismeri, közelebbről, mint a politikátörténészek.

Bár a rekonstruktőr szerint Szabad György, miközben koherens Kossuth-képet vázolt fel, azzal hogy „kevesebb teret” engedett Kossuth kortársai gondolatainak, „megnehezít[ette] a politikai viták és történések objektív megítélését”, annyira azonban talán nem tette ezt, hogy a jobbágyfelszabadítás kérdésének mellőzése mellett, a rekonstrukcióból kimaradjon a municipalizmus problémája, amely szintén jelentős helyet foglal el mindkét Kossuth-könyvben. És kimaradjon az is, ahogy Szabad György Kossuth Magyarország és Európa kapcsolatát megítélte. Márpedig az említett Kossuth-monográfiákban ez a kérdés is szerepel, méghozzá kontrasztív módon, ha arra gondolunk, hogy a Kossuth-szakirodalomban e kérdéskörben sok az eltérő álláspont. A teljesebb rekonstrukció jobban kapcsolódhatott volna ahhoz, ahogy Dénes Iván Zoltán a Kossuth-képek kontextusait felvázolta, amikor mintegy vezérkari jelentésben számolt be a csata utáni historiográfiai tájról.

UTOLSÓ ÍTÉLET? ÉS NÉHÁNY SZÓ KOSSUTHRÓL IS!

Dénes Iván Zoltán pontosan összefoglalja a lényegét: „A Kossuth-értelmezésekben a nemzeti függetlenséghez, a liberalizmushoz és a demokráciához való viszony meghatározó szerepet játszott.” A politikai és tudományos diskurzus olykor szinte elválaszthatatlanul szorosán összefonódik. Tehát a Kossuth-értelmezés szimbolikus politizálás. Először ezt tekinti át Dénes Iván Zoltán.

Természetes, hogy munkája ilyen rövid terjedelemben csak vázlat lehetett, amely olykor pamflet jelleget öltött, és nem mindig sikerült kiküszöbölnie az eddigi rekonstrukció egyoldalúságait. Stílusosan olykor szerencsésen fel tudta oldani a műfajból is adódó monotonitást, de az olyan fordulatok, mint a jozefinizmus és a nemzeti ellenállás sokadik „szatírvjátéka” groteszk és megtévesztő, mert egyszer volt jozefinizmus. Alapvetően korrekt, lényegretörő a függetlenségi és demokrata politikai erők dilemmáinak felvázolása, de igazában nem derül ki, hogy mit jelent – Ferenc Ferdinánd szándékainak jelzése után – az, hogy „a függetlenség és a demokrácia célkitűzései végül is összekapcsolódtak”. Ott és akkor a magyar politikai arénában? vagy pedig úgy általában? A mondathoz kapcsolódó jegyzet ugyanis Bibó Istvánnak egy kéziratára utal, amelynek címét nem közli. A Kossuth-képek instrumentalizálását „a jó és a rossz misztériumjátéka”-ként jellemzi Dénes Iván Zoltán.

A Kossuth-kép alkotás ideológiai vonulata után Dénes Iván Zoltán a szakmai vonulatot elemezte. A székfűi sérelmi politikus és a mályuszi kisenemesi politikus sémáinak hamis mivoltát a kontextus felvázolásával próbálja kimutatni. Méltán hangoztatja Trócsányi Zsolt Wesselényi-monográfiájának jelentőségét, hiszen a magyar liberalizmus kialakulásának egyik legmélyebbre ható elemzése. Újszerűsége abban rejlik, ahogy a felvilágosodás és liberalizmus folytonosságát is érzékeltette, tisztázta a modern liberalizmus és a sérelmi ellenzéki viszonyát, és bemutatta az első nagy ellenzéki vezér, Wesselényi Miklós hosszabb távon meghatározó stratégiáját és taktikáját. Dénes Iván Zoltán a továbbiakban Varga János kontextusmeghatározó tevékenységét elsősorban abban látta, hogy bemutatta Eötvös és a bécsi központi kormányzat együttműködését. Alapvetően az, ahogy Varga János a politikai és eszmei folyamatokat megjelenítette, „teszi lehetővé Kossuth 1840-es évekbeli politikai szerepének megértését, viszonyítását és értelmezését”. (Itt azért legalább meg lehetett volna említeni Fenyő István centralista-trilógiájának két elkészült és megjelent kötetét.³⁰) Dénes Iván Zoltán végül Szabad György munkásságának jelentőségét pedig abban látta, hogy „összezárhoztatta Kossuth szerepének és felfogásának egész politikai pályáján átfelölő folytonos alapelemeit”. A neoabszolútizmus és az 1860–61-es válság elemzése pedig „lehetővé tette azt, hogy a korabeli politikai élet alternatíváit és dilemmáit számításba vehessük, megérthessük és meg is fogalmazhassuk”. Végül Dénes Iván Zoltán kimondja azt, amit korábban is sokan gondoltak, de nem mondták ki: amikor Szabad György 1961-ben megjelent nagy monográfiája, a *Forradalom és kiegyezés válságútján (1860–61)* végén Lucanust idézi [és nem Sallustiuszt, mint Dénes Iván Zoltán

30 Fenyő 2003.

állítja], Lucanust, akit Jókai is idézett *A kőszívű ember fiaiban*: *Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*”, akkor 1956-ra is utalt.

Dénes Iván Zoltán azon is méri a Kossuth-értelmezéseket, hogy az egyes szerzők képesek voltak-e vagy sem kutatásaik tanulságait levonni. Bibó Istvánnak Szabad Györgyhez intézett leveléből idéz, példaként arra, hogy a belső emigrációba szorított demokrata le tudta vonni „az egyik tanulságot”, amikor Kossuthot „realista lényeglátónak” tartotta. Az idézet egyébként érdekes dokumentum a magyar demokrácia történetéből. Kiderül, hogy Bibó István, amíg Szabad György 1977-es Kossuth-könyvét nem olvasta, a szokásos pletykák és sztereotípiák foglya volt. Még így is maradt benne kétely, hogy a szerző „csak a jót” mondja el, de „mind valószínűbbnek” érezte a szerző azon tételét, hogy Kossuth „a legnagyobb ingerültséget azzal keltette, hogy birtoktalan létére teljesen modern, új módon, az újságíró foglalkozáson keresztül jutott döntő politikai szerephez”. Aligha kétséges, hogy Szabad Györgynek nem ez a fő tétele. És a Bibó-idézet egyébként majdnem Mályusz téziséhez vezet vissza, akárcsak az is, hogy Dénes Iván Zoltán szerint Kossuth „a középosztályi társadalom megalapítói és megvalósítói közé tartozott”. Persze óriási a különbség, de kérdés: Mályusz 1928-as cikkének csonka rekonstrukciója egyszerűen figyelmetlenség vagy pedig premeditált akció, hogy a kínos párhuzamokat elkerüljük, és ne kelljen azon eltűnődni, hogy torz gondolatok, maradandó tényfeltáró munka, valamint a hosszútávú történelemszemlélet alapvetően máig korszerű igénye miképpen tudnak összefonódni valamiféle színét változtató „kór- és korszerű” hibriddé. (Vulgárisan szólva, Mályusz az értelmiség szerepéről írt profetikus gondolatát megtunkolta az antiszemita ideológiai pocsoltyában, a rekonstruktőrök meg finoman elfordultak, mintha mi sem történt volna. Mert a dolog valóban riasztó, de ettől még kihívás, annál is inkább, mert sok minden benne van a 20. századi magyar értelmiség önpusztító magatartásából is, abból hogy – mint Cioran mondta – „nehéz nem kortársnak lenni”, és aztán ellenállás híján lesznek a kortársak kórtársak.) Egyébként maga Kossuth is többször szóvá tette, hogy miért neheztelnek rá, mivel keltett ingerültséget a magasabb körökben. Ezért célszerű lett volna Kossuth önképét is bemutatni.

Dénes Iván Zoltán fő céljának tartja, hogy kijelölje a majdani Kossuth-monográfia felé vezető utakat. Kossuthot rögtön minősíti is: „Kétségkívül nacionalista volt, méghozzá liberális nacionalista, aki nagy utat tett meg a rendi nacionalizmustól a liberális nacionalizmuson keresztül a republikánus patriotizmus és a nemzetiségi önkormányzat felé.” Megvallom, nem igazán tudom elfogadni, hogy egy-egy történésznek olyan nagy szerepe lehet egy jelenség megítélésében, mint amelyet a rekonstruktőrök tulajdonítanak egy-egy „áldozatuknak”. De most úgy érzem, hogy itt – paradox módon – Dénes Iván Zoltán elsősorban a szekfűi szemlélet foglyaként kezdte ítéletét. A rendi nacionalizmus ugyanis alighanem Szekfű Gyula fogalomalkotó leleményének a (torz)szülötte. E fogalom esetében a dekonstrukció lett volna indokolt. Első hallásra azt hinnénk, hogy a rendi nacionalizmus, mint formula: oximoron. De Szekfű nem annak szánta, hanem korszakjelző fogalomnak. Az 1790-es évek elejét „felvilágosodott rendiség”-ként jellemezte.³¹ Majd az erre

31 Szekfű 1936: 57.

UTOLSÓ ÍTÉLET? ÉS NÉHÁNY SZÓ KOSSUTHRÓL IS!

Dénes Iván Zoltán pontosan összefoglalja a lényegét: „A Kossuth-értelmezésekben a nemzeti függetlenséghez, a liberalizmushoz és a demokráciához való viszony meghatározó szerepet játszott.” A politikai és tudományos diskurzus olykor szinte elválaszthatatlanul szorosán összefonódik. Tehát a Kossuth-értelmezés szimbolikus politizálás. Először ezt tekinti át Dénes Iván Zoltán.

Természetes, hogy munkája ilyen rövid terjedelemben csak vázlat lehetett, amely olykor pamflet jelleget öltött, és nem mindig sikerült kiküszöbölnie az eddigi rekonstrukció egyoldalúságait. Stílusosan olykor szerencsésen fel tudta oldani a műfajból is adódó monotonitást, de az olyan fordulatok, mint a jozefinizmus és a nemzeti ellenállás sokadik „szatírvjátéka” groteszk és megtévesztő, mert egyszer volt jozefinizmus. Alapvetően korrekt, lényegretörő a függetlenségi és demokrata politikai erők dilemmáinak felvázolása, de igazában nem derül ki, hogy mit jelent – Ferenc Ferdinánd szándékainak jelzése után – az, hogy „a függetlenség és a demokrácia célkitűzései végül is összekapcsolódtak”. Ott és akkor a magyar politikai arénában? vagy pedig úgy általában? A mondathoz kapcsolódó jegyzet ugyanis Bibó Istvánnak egy kéziratára utal, amelynek címét nem közli. A Kossuth-képek instrumentalizálását „a jó és a rossz misztériumjátéka”-ként jellemzi Dénes Iván Zoltán.

A Kossuth-kép alkotás ideológiai vonulata után Dénes Iván Zoltán a szakmai vonulatot elemezte. A székfűi sérelmi politikus és a mályuszi kisenemesi politikus sémáinak hamis mivoltát a kontextus felvázolásával próbálja kimutatni. Méltán hangoztatja Trócsányi Zsolt Wesselényi-monográfiájának jelentőségét, hiszen a magyar liberalizmus kialakulásának egyik legmélyebbre ható elemzése. Újszerűsége abban rejlik, ahogy a felvilágosodás és liberalizmus folytonosságát is érzékeltette, tisztázta a modern liberalizmus és a sérelmi ellenzéki viszonyát, és bemutatta az első nagy ellenzéki vezér, Wesselényi Miklós hosszabb távon meghatározó stratégiáját és taktikáját. Dénes Iván Zoltán a továbbiakban Varga János kontextusmeghatározó tevékenységét elsősorban abban látta, hogy bemutatta Eötvös és a bécsi központi kormányzat együttműködését. Alapvetően az, ahogy Varga János a politikai és eszmei folyamatokat megjelenítette, „teszi lehetővé Kossuth 1840-es évekbeli politikai szerepének megértését, viszonyítását és értelmezését”. (Itt azért legalább meg lehetett volna említeni Fenyő István centralista-trilógiájának két elkészült és megjelent kötetét.³⁰) Dénes Iván Zoltán végül Szabad György munkásságának jelentőségét pedig abban látta, hogy „összezárhoztatta Kossuth szerepének és felfogásának egész politikai pályáján átfelölő folytonos alapelemeit”. A neoabszolútizmus és az 1860–61-es válság elemzése pedig „lehetővé tette azt, hogy a korabeli politikai élet alternatíváit és dilemmáit számításba vehessük, megérthessük és meg is fogalmazhassuk”. Végül Dénes Iván Zoltán kimondja azt, amit korábban is sokan gondoltak, de nem mondták ki: amikor Szabad György 1961-ben megjelent nagy monográfiája, a *Forradalom és kiegyezés válságútján (1860–61)* végén Lucanust idézi [és nem Sallustiuszt, mint Dénes Iván Zol-

30 Fenyő 2003.

tán állítja], Lucanust, akit Jókai is idézett *A kőszívű ember fiaiban*: *Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*”, akkor 1956-ra is utalt.

Dénes Iván Zoltán azon is méri a Kossuth-értelmezéseket, hogy az egyes szerzők képesek voltak-e vagy sem kutatásaik tanulságait levonni. Bibó Istvánnak Szabad Györgyhez intézett leveléből idéz, példaként arra, hogy a belső emigrációba szorított demokrata le tudta vonni „az egyik tanulságot”, amikor Kossuthot „realista lényeglátónak” tartotta. Az idézet egyébként érdekes dokumentum a magyar demokrácia történetéből. Kiderül, hogy Bibó István, amíg Szabad György 1977-es Kossuth-könyvét nem olvasta, a szokásos pletykák és sztereotípiák foglya volt. Még így is maradt benne kétely, hogy a szerző „csak a jót” mondja el, de „mind valószínűbbnek” érezte a szerző azon tételét, hogy Kossuth „a legnagyobb ingerültséget azzal keltette, hogy birtoktalan létére teljesen modern, új módon, az újságíró foglalkozáson keresztül jutott döntő politikai szerephez”. Aligha kétséges, hogy Szabad Györgynek nem ez a fő tétele. És a Bibó-idézet egyébként majdnem Mályusz téziséhez vezet vissza, akárcsak az is, hogy Dénes Iván Zoltán szerint Kossuth „a középosztályi társadalom megalapítói és megvalósítói közé tartozott”. Persze óriási a különbség, de kérdés: Mályusz 1928-as cikkének csonka rekonstrukciója egyszerűen figyelmetlenség vagy pedig premeditált akció, hogy a kínos párhuzamokat elkerüljük, és ne kelljen azon eltűnődni, hogy torz gondolatok, maradandó tényfeltáró munka, valamint a hosszútávú történelemszemlélet alapvetően máig korszerű igénye miképpen tudnak összefonódni valamiféle színét változtató „kór- és korszerű” hibriddé. (Vulgárisan szólva, Mályusz az értelmiség szerepéről írt profetikus gondolatát megtunkolta az antiszemita ideológiai pocsolójában, a rekonstruktőrök meg finoman elfordultak, mintha mi sem történt volna. Mert a dolog valóban riasztó, de ettől még kihívás, annál is inkább, mert sok minden benne van a 20. századi magyar értelmiség önpusztító magatartásából is, abból hogy – mint Cioran mondta – „nehéz nem kortársnak lenni”, és aztán ellenállás híján lesznek a kortársak kórtársak.) Egyébként maga Kossuth is többször szövéte, hogy miért neheztelnek rá, mivel keltett ingerültséget a magasabb körökben. Ezért célszerű lett volna Kossuth önképét is bemutatni.

Dénes Iván Zoltán fő céljának tartja, hogy kijelölje a majdani Kossuth-monoográfia felé vezető utakat. Kossuthot rögtön minősíti is: „Kétségkívül nacionalista volt, méghozzá liberális nacionalista, aki nagy utat tett meg a rendi nacionalizmustól a liberális nacionalizmuson keresztül a republikánus patriotizmus és a nemzetiségi önkormányzat felé.” Megvallom, nem igazán tudom elfogadni, hogy egy-egy történésznek olyan nagy szerepe lehet egy jelenség megítélésében, mint amelyet a rekonstruktőrök tulajdonítanak egy-egy „áldozatuknak”. De most úgy érzem, hogy itt – paradox módon – Dénes Iván Zoltán elsősorban a szekfüi szemlélet foglyaként kezdte ítéletét. A rendi nacionalizmus ugyanis alighanem Szekfü Gyula fogalomalkotó leleményének a (torz)szülötte. E fogalom esetében a dekonstrukció lett volna indokolt. Első hallásra azt hinnénk, hogy a rendi nacionalizmus, mint formula: oximoron. De Szekfü nem annak szánta, hanem korszakjelző fogalomnak. Az 1790-es évek elejét „felvilágosodott rendiség”-ként jellemezte.³¹ Majd az erre

31 Szekfü 1936: 57.

következő évből lett a rendi nacionalizmus a *Magyar történetben*. Ez a rendi nacionalizmus látszólag egyszerű képlet: „A francia forradalmi ideák lefoszlása óta megmarad ugyan a magyar nemzeti érzés, de ez szűkkörű, csak a rendiséget öleli át, s elutasítja magától a nagy többséget alkotó szegény népet. Király és rendek kompromisszuma [...] így biztosította újabb harminc esztendőre a rendiség háborítlan érvényesülését, mi most már annál könnyebben ment, mert ez a rendiség az új nacionalizmus erkölcsi erejét is igénybe vette, annak dacára, hogy a modern nemzet fogalmától még igen távol állott. Ez a rendi nacionalizmus meglegedetten élvezte életét a barokk formák teljes kimerítésével, s azok rokokóba átfordításával.”³²

A múlt valóságának ilyenét való megjelenítése szellemi bűvészmutatvány. Méltó is ahhoz a történetíróhoz, aki egyszerre lehetett a két világháború közötti magyar neobarokk szellemiség egyik kialakítója és egyben annak ostorozója. De kérdés, hogy a történelem képes volt-e erre a bűvészmutatványra? Az olvasót elkápráztatja az egymást kizáró jelenségek fogalmi ötvözése. A rendiség ugyanis sok vonatkozásban anacionális, a magyar nemesség jelentős része nem tud magyarul. A *natio hungarica* multietnikus képlet, még akkor is, ha a honfoglalás főhősei magyarok. Ők az eredetmítosz honalapítói. A nemesi nép hivatalos nyelve azonban latin. II. József ennek helyébe állította a németet. Válaszként a latin jogainak visszaállítását követelik a rendi jogvédelem jelentős erői. Ez felel meg a rendi reakció logikájának. 1790-ben még a magyar ruha a fontos, a társadalmi felsőbbség és a nemesi szabadság látható szimbóluma. Ez a demonstrációs effektus leghatásosabb eszköze. A magyar ruha mellett sokan – más-más megfontolásból – a magyar nyelvvel akarják kiszorítani a németet. A magyar nyelv kultusza is Janus-arcú jelenség. A hitvitázó reformáció és ellenreformáció nyelve, bár ezt a barokk latin kultusza sokban feledtette. A magyar a kuruc hagyományok nyelve, bár a szlovák, rutén, román kurucok a maguk nyelvén beszéltek. A kuruc hagyományok sem egyformán mindenkinek kedvesek, anarchiát is idéznek, a nagy fejedelem, II. Rákóczi Ferenc tragikus alakja mellett veszélyes népmozgalmakét, és még a különböző betyárokét és rablókét is. A magyar a felvilágosodásnak is egyik nyelve, érvényesítése a felvilágosodás társadalmi programjának érvényesítését is jelentheti. A magyar nyelv az új idők követelményeit is szimbolizálhatja. A rendi jogvédelem felkarolja a magyar nyelvet is, de óvatosan, mert a magyar hivatalos nyelv követelése maga is újítás, és nemcsak az udvar ellenállásába ütközhet, hanem a nemesség magyarul nem tudó része sem fogadja el. A szabadkőműves Ócsai Balogh Péter említett alkotmánytervezete is latinul szólt olvasójához.

Szekfű Gyula rendi nacionalizmus fogalmában a rendiség, a nacionalizmus és a nyelvi program összekapcsolódik, bár láttuk, hogy az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című 1926-os művében még erre nem került sor. Ha visszagondolunk, amit akkor írt, akkor úgy érezzük, hogy korábban még jobban átértette volna annak igazát, amit a 20. század elején Marczali Henrik vetett papírra:

„Egyáltalában nem a zsírosszájú magyar nemes, nem az, ki más nyelven nem is tud, legfőlebb deákul, a magyarosodás hirdetője és apostola. Ugyanazokkal találko-

32 Szekfű 1936. 157.

zunk itt, kik mint a renden és felekezeten felülálló nemzeti öntudat előharcosai, már előbb is szemünkbe tűntek, kik az akkori európai felvilágosodás hívei, és annak eredményeit akarták hazájukban is meghonosítani.³³

Jellemző, hogy Szekfű nem nevezte meg az általa kitalált rendi nacionalizmus vezéreit és ideológusait. Azok a kísérletek csődöt mondtak, amelyek egy-egy klasszikus magyar íróat akartak ebbe a szerepbe beleszorítani. Ilyen kísérletre mondta Szauder József: „Ez az, amit nem hiszünk.”³⁴ És tudta is, miért! Varga János is a kétkötetes *Magyarország története* megfelelő fejezetében a rendi nacionalizmus fogalmát idézőjelbe tette, amikor a rendiség és a bürokratikus abszolutizmus dualizmusát így jellemezte. Operatív fogalomnak ugyanis nem tekinthető. Kissé hasonló, mint ama bizonyos viccben a marxizmus, amely hasonló azon fekete macskához, amelyet sötét szobában kergetünk, és időnként felkiáltunk: megvan, megvan. Jellemző, hogy a rendi nacionalizmus fogalmának erőltetői mennyire kapcsolódtak a vulgármarxista logikához, és a fogalom akkor bukkan elő újra a történetírásban, amikor Molnár Erik útmutatása nyomán Révai Józsefet már lehetett szapulni.

Összegezve: rendiség és nacionalizmus vadházasságát nem lehet általánosítani. Beszélhetünk viszont arról, hogy a magyar nacionalizmus fokozatosan teret hódít a nemesi világban, és megindul az addig nem magyar nemesség elmagyarosodása. A hungarusból magyar lesz, és egyre inkább ki akar lépni a rendiségből, természetesen saját társadalmi helyzetének biztosításával. Természetesen mindenki a maga javát akarja, privilégiumait úgy konvertálni, vagy egyenesen őrizni, hogy minél kevesebbet veszítsen. Természetes, hogy az etnoszociális kérdés és önelégültség ezeréves sztereotípiái is jelen vannak, sőt bizonyos körökben új erőre kapnak, feldúsulnak. Ilyen értelemben a rendi nacionalizmus máig ható összeurópai jelenség, egy az aktív vagy passzív atavizmus megnyilvánulásai közül. A rendi nacionalizmus fogalma (és a vele rokon nemesi liberalizmusé) annyira „releváns”, mint a zsidó kapitalizmus vagy a zsidó kommunizmus fogalma. A historiográfiai demagógia raktárának lassan porosodó darabja. A rendi nacionalizmus korszakjelölő fogalomként éppen a lényegét fedi el történelmünk dinamikájából: a felvilágosodás szívós továbbélését.

De kérdés: honnan lépett elő Kossuth? A szakirodalomban valóban a rendiségből. De vajon a valóságban is? Szabad György – mint a rekonstruktor is idézte – így jellemzi Kossuthnak *A magyar főrendek 1833-ban* című kéziratban maradt és Barta István által felfedezett munkáját, amelyben már teljes szellemi fegyverzetben jelent meg a liberális reformer: „A természetjogra alapozó felvilágosodás, a polgári parlamenti kormányzati rendszerekben érvényre jutó liberalizmus és a magyar jogfejlődés lehetőségeinek ötvözete érvényesült szemléletében.” Kérdés, hogy mi volt meg ebből a „feudális” Kossuth szemléletében? Azon Kossuthéban, aki mint Dénes Iván Zoltán írja, „származása és családi szocializációja ellenére szerepe és felfogása nyilvánvalóan értelmiségi”, tehát származása és családi szocializációja feudális lett volna. Mit mondanak erről a források?

33 Marczali 1970: 371–372.

34 Szauder 1970: 36.

Apja, mint tudjuk ügyvéd volt, uradalmi fiskális. Ott volt Martinovics kivégzésén, és fiának csak jót mondott róla. (Egyébként Kazinczy Ferenc is, aki bizalmas feljegyzéseiben szidta őt.) Anyja az eperjesi polgári világhoz kötődött. Apja fia neveltetésére érdekében költözött Sátoraljaújhelyre (és nem Sárospatakra, mint a jelen könyv egyik tanulmányában olvasható), és aztán fiát „a betyáros” szellemű sárospataki kollégium helyett az eperjesi evangélikus kollégiumba küldte. Itt is voltak, akik a felvilágosodás örökségét és szellemét éltették. Mindenekelőtt Kossuth szállásadója és tanára, Greguss Mihály. Ez például – szabadkőműves gyanús – atyjától örökölte, és német egyetemeken szívta magába az új idők szellemét. Izgalmas, alapjaiban Kanton nyugvó, ám antikantiánus fragmentális filozófiát vallott. Kantot romantizálta, és tanította. Kossuthnak még olyasmiket is mondott, amit nyilvánosan nem hirdetett. A fiatal tanítvány pedig Volney-nak *A romok* című művét ültette át magyarrá. Ez meghatározó élmény lehetett. A vallásról való elképzeléseit radikálisan átalakította, mint ezt Barta István jelezte, bár a munka eszmevilágát nem részletezte. De elég néhány kis idézet a francia műből, és rögtön találni olyan gondolatot, amely a magyar politikus vezérlő eszméje: „Az önszeretet, a jólét utáni vágy, a fájdalomtól való félelem azok a lényeges és elsődleges törvények, amelyeknek a Természet az embert alá vetette”. A törvényeket felismerő ember viszont „saját sorsának mestere”. Az igaz törvényhozó „a természet tolmácsa”.³⁵ A 19. század elején az volt a kérdés, hogy a társadalom törvényeit miként lehet a természet törvényeihez közelíteni. Kínzó és önkínzó kérdés, hatalmas téttel. Ezért ítélte el az ifjú Kossuth Robespierre-t, miként valamennyi európai liberális. Miként a liberalizmus a jakobinus diktatúrát.

De mikor lett liberális a felvilágosult Kossuth? Mit tudott a liberális állami be rendezkedésről? Ha mást nem, azt biztos, amit az iskolában tanítottak. Sárospataki tanára, Kövy Sándor például hosszan ismertette a különböző államrendszereket, és nem titkolta, hogy ő maga a demokrácia és arisztokrácia elemeit egyesítő alkotmányos királyság híve, miközben a lassú, biztos és mérsékelt reform szükségességét hirdette, valamint a sajtószabadságot dicsőítette. A kollégiumi szocializáció egyáltalán nem feudális, a feudális jogot magolják, de az egyenlő emberek életét élik arisztokrata, polgár és paraszt ivadékok. Aki nem alkalmazkodik, könnyen pórul járhat.

A radikális változás akkor következik be, amikor a felvilágosodás, a liberalizmus és a magyar jogfejlődés lehetőségei ötvöződnek, más szóval az érdekegyesítés jegyében elindulnak a jobbágyfelszabadítás, a modern állam és nemzet kialakítása felé. Ezt a fordulatot Barta István 1830 utánra teszi. És ezzel megérkeztünk történetírásunk egyik érdekes vitájához. A vitakérdés: Van-e folytonosság az 1790-es és az 1830-as évek haladó törekvései között? Vagy netán megszakadt volna a felvilágosodás és a liberalizmus közötti kapcsolat? Nincs terem az érvek és ellenérvek szembesítésére.³⁶ Nem tagadom, meggyőztek H. Balázs Éva és Hajdu Lajos figyelmeztetései, valamint Kecskeméti Károly és Csáky Móric érvei, Hajnal István és Szabad György hosszútávú

³⁵ Volney 1876: 25–26, 217.

³⁶ A kérdéskört bővebben elemzem készülő tanulmányomban: *Kossuth Lajos és a magyar demokratikus kultúra. A felvilágosodástól a liberalizmusig.*

folyamatokat felölelő szemlélete, valamint irodalomtörténetírásunk eredményei.³⁷ Trócsányi Zsolt mesteri monográfiája szépen illusztrálja Kecskemétinek – *s.v.v.* – „apák és fiúk” tételét: az esetek többségében a szabadkőműves atyának a fia liberális, vagy ha nem, akkor is fogékony a liberalizmus problémái iránt. (Kazinczy döbbenetesen észre a zsidói szalonban, hogy a kilencéves – éppen gyertyából gyurmázó – gyermek éjfélután az asztal alól okos politikushoz méltó bölcsességeket ereget.) És paradox módon „a kisnemes” Kossuth is példa a folytonosságra. A folytonosság ugyanis nem azonosság, hanem lassú evolúció, gondolatok, eszmék térhódítása, ahogy azt a modern nacionalizmuskutatók eredményei is jelzik.

A tizenhétéves Kossuth felvilágosult ember. Dolgozik benne a kor nagy szenvedélye: az egyenlőség. És mint aforizmái mutatják, nemcsak a felfelé irányuló egyenlőség. De eljutott-e 1830 előtt a politikai liberalizmushoz, a jobbágyfelszabadítás gondolatához? Vajon Metternich már megszimatozta volna benne is a liberálist, mint az 1825-i diéta több résztvevőjében? Egyébként, miért ne? Balásházy Jánost közelről ismerte. Kazinczyt is, bár nem ápoltak jó viszonyt. Kölcsey gondolatai eljuthattak hozzá is. Berzeviczy Gergelynek a parasztok helyzetéről szóló művét ő is olvashatta, miután abból ezer példányt a kiadó halála után maga a szerző terjesztett. Berzeviczynek azon 1790-es röpiratát, amelyben a Habsburg Birodalomtól való elszakadás programját is kidolgozta „Kossuth minden bizonnyal ismerhette”³⁸ – talán még 1830 előtt. A kortársaknak azért olyasmi is eszébe szokott jutni, amit nem mi nem gondolnánk. Például az ún. „rendi nacionalizmus” egyik főképviselője Dessewffy József 1823-ban elgondolta azt, amit elgondolhatatlannak vélünk, és még meg is írta az egyébként óvatosan rejtőzködő Kazinczynak: „Hallatlan dolgok fognak előbb-utóbb következni mindenütt, ha a józanész valamiképpen el nem fordítja a legbutább és legalábbvaló indulatosságoknak kicsapongásait. Utoljára mi is részt fogunk venni. Adja Isten, hogy eszünk legyen akkor, és hogy igaz nemzeti függetlenséget szerezzünk magunknak. Úgy feláldozhatnók a feudále szisztémát – de nagyon kételkedem akár okosságunkban, akár nemes szívűségünkön – az egoizmusz rozsdája eszi sziveinket – nem vagyunk mi többé arisztokraták, hanem cacokraták. [...] Nagy és közönséges lesz a pezségés, a zavar, mert ez nem egy ország, hanem európai revolúció lesz – azonban ki fog vitetődni – mert megtanulták az emberek a francia revolúció hibái által: mit kell eltávolítani a revolúciók haladásában. Ismétlem: nagy dolgokat fogunk élni, ha valami közben jövő fátom vagy az okosság és józanész szelleme nem fogja végképpen eloszlani a tornyozkodó fellegetet.”³⁹

Kossuth ún. nemesi szemléletére egyetlen bizonyítékunk van: 1828-as értekezése az *Éhségmentő intézetekről*. Még szerencse, hogy megőrizte, mert különben egy se lenne. Igaz, csak azért őrizte meg, hogy „maradékaim – ha ez valaha kezökbe kerül – lássák, minő borzasztó karban volt az én ifjúságomban a közoktatás, a nevelés, minő fejletlen volt értelmem 26 éves koromban”. Barta István meg is jegyezte: ez

37 H. Balázs 1987, Hajdu 1982, Kecskeméti 1989, Csáky 1981, Szabad 2000, továbbá Fenyő 1976, 1983, T. Erdélyi 1998; Bíró 1998; Kerényi 2003.

38 Révész 1952: 440.

39 *Kazinczy Ferenc levelezése*. XVIII. 1908: 283.

a Kossuth „ekkor még távol van a nép meglepő felkészültségű apostolának szerepétől, de nézetei már elmozdultak a merev rendi álláspontról”. Ugyanakkor ezt a merev rendi álláspontot sehol sem lehet kimutatni Kossuthnál. Annál inkább az elmozdulást. Ezt történetírásunk kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódásokkal bőven kifejti, jelezve, hogy Széchenyi *Hitelének* egyes gondolatait megelőlegezi. Szabad György szerint „talán maga is meghökkent”, amikor Franciaország példáját idézte fel. És a feudális Kossuthot kereső mai olvasót meglephetik a felvilágosodás fordulatai: az emberség jussainak emlegetése, a világosság igenlése. És az eddigi értékelések szellemében hangsúlyozni lehet az egész Kossuth-szöveg konglomerátum jellegét. Hiszen még romantikus bestiarumra jellemző mozzanatok is felbukkannak, például a zsidóellenes okfejtésben, ami akkor a megyei közvélemény túlnyomó részét jellemezte. A megoldás az úr–jobbágy viszony patriarkálisabbá tétele a felvilágosítás útján aligha nevezhető polgári reformnak. De feudálisnak sem. Van valami szimbolikus azonban abban, hogy a fiatal Kossuth nem fejezte be ezt az írását sem. Jellemző, és mély jelentése lehet annak, hogy azután állt meg a tolla, miután „az esméretlen világ”-ra vágyó Kolumbuszt említette. Talán itt döbbenhetett rá, hogy ez a műve nehezen elégítheti ki kortársai várakozásait. Balásházy, Kazinczy és egy konzervatív figura egyaránt csóválná a fejét. Talán Kolumbusz említésekor tudatosodott benne, hogy ő is más világra vágyik, mint ezt aforizmái tanúsítják, és ezen másik világ eléréséhez más eszközökre van szükség. Amikor az út kezdődött volna, akkor tette le a tollat. 1830 európai fejleményei jelezték „az esméretlen világ” valóságát, és ennek feltárulkozása a feladatot: az európai felzárkózást.

De még 1828-ban vagyunk. Radikálisan forduljon szembe Kossuth a rendszer egészével? Ezt még valóban senki sem tette. De már sokan fessegették a rendszer kereteit. Félrelökték egy-egy elemét, ami az egész megroppanásának ígéretét vagy megváltoztatásának reményét jelentette. Kossuth is ezt tette. Részese volt annak a gondolati erjedésnek, amely aztán a liberális program kialakulásához vezetett. Fogékonysága, műveltsége, felvilágosultsága, a családban élő emberi méltóságtudat szocializálta a liberalizmusra. Apja nem volt szabadkőműves, amikor ő felnőtt, nem is lehetett páholy-élet, de a páholyt felváltó kaszinóvilágban már élhetett az együttgondolkodás lehetőségeivel. 1830 után már úgy gondolkodott és gondolkodhatott, ahogy a század nagy emberei: az isteni Gondviselés = Történelem megváltoztatja a világot, de ebben az ember is részt kell veyen.

Kérdés: miként minősítsük az 1830 vagy 1831 előtti Kossuth magatartását? A nemesinél és a rendinél a semmi is jobb. Lelki állapotát jól jellemzi a világfájdalom, másszóval – ahogy Kossuth kortársa és tisztelője, Wesselényi Jozefa, a szabadkőműves Wesselényi József liberális lánya jellemezte Byron olvasmányait követő saját életérzését: bornyúbánat. De ez a világfájdalom egyben kemény politikai töltéssel járt, mint a gnosztikus unalom. Csak micsoda különbség! Ez utóbbi a gyűlölet egyik formája. A romantikus világfájdalom – ha a felvilágosodás iránti igényből fakad – a cselekvő szabadelvűséghez vezet. Ezért célszerű lehetne az ifjú Kossuth prae-liberálisként való minősítése. Hiszen a már említett folytonosság azt jelzi, hogy a magyar liberalizmus és a demokratikus kultúra szerves, hosszútávon keresztül

bontakozó folyamat, nem pillanatnyi politikai konjunktúrák, félelmek és gyors helyzetfelismerés szüleménye. Szekfű *Magyar története* szerint Kossuth „műve, hogy a liberális tan mélyen behatolt a magyar agyvelő szövevényeibe, s ott él annak rejtett zugaiban még ma is”.⁴⁰ Láttuk, nem így volt, ő is csak egy a „fertőzöttek” közül, akiket megfertőzött a szabadság vírusa. Integratív személyiségként, integratív politikusként lehetett közvéleményformáló és történelemalakító egyéniség. Amikor eljött az ideje, bekövetkezett a Dessewffy József által megsejtett forradalom, akkor ennek irányadó egyéniségeként egyszerre lehetett a közvetlen demokrácia és a képviseleti demokrácia képviselője.

A szabadság pluralizmus, és ez természetesen ellentmond annak az igénynek és szempontnak, hogy az egész eddigi Kossuth-irodalom egy majdani biográfia anyaga. Olyan majdani monográfiáé, amely Dénes szerint mentes a szimbolikus politizálástól, bár a szellemi sterilitásra nem ad receptet. Ez a *hocestcorpus*olásra készülődés ellentmond a szabadság eszményének, és a tudományról alkotott képzeteknek. Ezek szellemében viszont azt reméljük, hogy Kossuthnak még sok életrajza lesz. Az eddigi munkákat pedig nem az objektivitásról alkotott aktuális elképzeléseinken mérjük, hanem saját korukban szemléljük, és fogadjuk őket olyan örömmel, amilyen örömmel a szerzője készítette, amikor felismeréseit közzé tette. A kollektív bölcsesség nem munkaközösség(ek) privilégiuma, hanem nemzedékek és egyének megszívlelendő tapasztalatainak tárháza, követendő és elvetendő példák sora. Tiszteletreméltó az a szenvedély, amelynek erkölcsi és tudományos fedezete van. Az erkölcsi elkötelezettség felelősség. Ez a kötet is azt tudatosítja, hogy minden alkotó emberi tevékenység alapfeltétele a felelősség: önmagunk és mások iránt, múlttal, jellel, jövővel szemben egyaránt. *A bűnbaktól a realista lényeglátóig* című munka éppen ezen felelősség tudatosításával tesz óriási szolgálatot egyre felelőtlenebb világunkban. Mert a rekonstrukció sok esetben dekonstrukció. Olykor olyan, mint egy éles röntgenfelvétel, olykor a rekonstruktor lényeges mozzanatokot elhomályosító ujjlenyomataival. Veszélyes „játék” a rekonstrukció. A végén még szólásmondás is lehet belőle: „Rekonstruáljon téged Dénes Iván Zoltán!” De ezt csak akkor adjuk tovább, ha elolvassuk az általa szerkesztett tanulmánykötetet és a munkákat, amelyekről szól. Hátha egy szó sem igaz abból, amit eddig írtam? De hátha nagyon sok minden igaz? Döntsön az olvasó!⁴¹

P.S.

Egyébként ne felejtjük: „a recenzió szükséges gonosz” – írta Berzsenyi Dániel. Igaz, ez a szerény közlemény nem ezért feküdt el egy-két szerkesztőség asztalán.

⁴⁰ Szekfű 1936: 315.

⁴¹ Dénes Iván Zoltán az első jegyzetben említett konferencián kiemelte, hogy egy könyvbírálatnak mindenekelőtt a könyv mondanivalóját kell rekonstruálnia. Terjedelem hiányában erre csak részlegesen került sor. Egy okkal több, hogy a tanulmánykötetet, melyhez csupán széljegyzeteket fűztem, olvassuk, és elgondolkojunk rajta, de leginkább Kossuth Lajosnak a történelmünkben játszott szerepén.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bánffy Miklós 1932: *Emlékeimből*. Kolozsvár
- Barta István 1963: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle* 3–4. 305–343.
- Bíró Ferenc 1998: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest
- Collingwood, Robin G. 1987: *A történelem eszméje*. Budapest
- Csáky, Moritz 1981: *Von der Aufklärung zum Liberalismus*. Wien
- Einhorn Ignác (Horn Ede) 2000: *A forradalom és a zsidók Magyarországon*. Budapest
- Fenyő István 1976: *Az irodalom respublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*. Budapest
- T. Erdélyi Ilona 1998: *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés*. Budapest
- Fenyő István 1977: *A centralisták az 1848-as forradalomban*. Budapest
- Fenyő István 1983: *Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815–1830*. Budapest
- Fenyő István 2003: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest
- H. Balázs Éva 1987: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*. Budapest
- Hajdu Lajos 1982: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest
- Hajnal István 1987: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest
- Heine, Heinrich [é.n.]: *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*. (1834). In: uő. *Sämtliche Werke in zwei Bänden*. II. Essen
- Horn, I. E. 1851: *Ludwig Kossuth. I. Der Agitator. II. Der Minister*. Leipzig
- Kazinczy Ferenc levelezése*. XVIII. Budapest, 1908.
- Kecskeméti, Károly 1989: *La Hongrie et le reformisme libéral. Problèmes politiques et sociaux (1790–1848)*. Roma
- Kerényi Ferenc 2003: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*. Budapest
- Mályusz Elemér 1923: A reformkor nemzedéke. *Századok* 16–75.
- Mályusz Elemér 1926: Bevezetés. In: Mályusz Elemér (szerk.) *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*. Budapest, 3–229.
- Mályusz Elemér 1928: Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere. *Napkelet* I. 166–183.
- Mályusz Elemér 2003: Irányelvek a magyar történelem tanulmányozásánál. In: Soós István (szerk.) *Mályusz Elemér: Klió szolgálatában*. Budapest, 467–472.
- Marczali Henrik 1970: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. Budapest
- Miskolczy Ambrus 2002: Szeljegyzetek Jókai Mór ódájához. *Magyar Napló* 9. 27–29.
- Pritz Pál 2003: Történetírásunk egynemely problémájáról – különös tekintettel a posztmodernre. *Múltunk* 4. 246–279.
- Révész Imre 1952: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. In: I. Tóth Zoltán (szerk.) *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. I. Budapest, 409–450.
- [Salamon Ferenc] 1869: *Magyarország 1849-ben és 1866 után*. Pest (OSZK: Kossuth 2356.)
- Szabad György 2000: Az antiabszolutizmus hagyományai a kiváltságörzés és a jogkiterjesztés kereszttüzében. In: Glatz Ferenc (szerk.) *Előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Közgyűlési előadások*. 1999. Budapest, 17–30.
- Szauder József 1970: *Az estve és az álom*. Budapest
- Szegedy-Maszácz Mihály 2000: Az újraértelmezés kényszere. (Kemény Zsigmond két röpirata a forradalomról). *Irodalomtörténet* 1. 3–14.
- Szekfű Gyula 1924: Egy nagyúri önéletírás. *Napkelet* 2. 187–191.
- Szekfű Gyula 1936: *Magyar történet*. V. Budapest
- Szekfű Gyula 1947: *Forradalom után*. Budapest

- Szekfű Gyula 1952: Az öreg Kossuth 1867–1894. In: I. Tóth Zoltán (szerk.) *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. II.* Budapest, 374.
- Varga János 1983: *Keresztútjában a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és középutas liberalizmus elváltása 1841–42-ben)* Budapest
- Volney, Constantin 1876: *Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires.* Paris
- Zolnai Béla 1926: *Magyarcélú filológia.* *Minerva* 298–305.
- Zolnai Béla 1943: Az író. *Magyar Szemle* május 254–258.